

УДК 599:81'373.2+81'373.6(477)

Українська зооніміка та взаємний вплив наукових і вернакулярних назв ссавців

Ігор Загороднюк, Сергій Харчук

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
Українське теріологічне товариство НАН України (Київ, Україна)

The Ukrainian Zoonymics and the Mutual Influence of Scientific and Vernacular Names of Mammals. — Zagorodniuk, I., Kharchuk, S. — Analyzed here are the patterns of emergence of the Ukrainian mammalogical nomenclature of genus and species levels. Among the main directions of its development considered in the present paper is the involvement of Latin mammal names into the formation of their Ukrainian equivalents, in particular of taxa having ambiguous (including associative) names, as well as of still unnamed taxa. It is shown that adapted scientific names are effective for the Ukrainian zoological nomenclature in case of their phonetic similarity to the traditions of the Ukrainian language. Examples for such cases are derived Latin names which are masculine gender nouns of the II declension and feminine gender nouns of the I declension. It is also shown that the formation of scientific names by adapting of vernacular names is a promising direction of development of scientific nomenclature. Annotated checklists of names are represented for (a) adopted to Ukrainian Latin names, (b) translated into Ukrainian Latin names, and (c) derived from vernacular names as well.

Key words: onomastics, Ukrainian zoonyms, common names, vernacular names, etymology, mammals.

Вступ

Основною назвою будь-якої тварини є та, що подана латиною, з дотриманням правил, викладених у Міжнародному кодексі зоологічної номенклатури (МКЗН: Міжнародний..., 2003). Іншими словами, усі види тварин, які визнає наукова спільнота, мають свої власні (наукові) назви. Цього не можна сказати про назви вернакулярні, оскільки їхній вжиток відбувається в межах певної частини мовної спільноти й виконує ті завдання, які стоять перед ним, зокрема й просвітницькі. Оскільки власне науковими є назви, що подані латиною, всі інші виконують тільки допоміжну роль. Вернакулярні назви тварин (від лат. *vernaculus* — «місцевий, туземний» (Маркевич, Татарко, 1983) та англ. *vernacular* — «народний, рідний, домашній») слід наводити у відповідності з науковими назвами таксонів шляхом прямих згадок або посилань на відповідні огляди: наприклад, «Види ссавців світу» (Wilson, Reeder, 2005) або таксономічний огляд ссавців України (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Історія таксономії (насамперед описи нових видів та родів) тісно пов'язана з розвитком номенклатури, зокрема з розвитком наукового знання і просвіти в Україні. Виявлення, опис і подальше визнання нових таксонів завжди спричиняє створення відповідних назв. Нерідко назви таких таксонів є асоціативними (наприклад, водяна землерийка = рясоніжка, морська свиня = фоцена), або, якщо види мали уніомінальні назви (наприклад, куниця), але відбувся поділ їх на два чи більше таксонів, то вживають прикметникові означення (наприклад, куниця лісова та куниця кам'яна). Не менше стимулюють розвиток номенклатури всі випадки появи нових видів у складі регіональної фауни (інвазії, інтродукції), а також поповнення колекцій та експозицій природничих музеїв (зоопарки, колекції музеїв, лабораторні тварини, введення в культуру). Ще більшу потребу в розвиненому називництві мають освіта і просвіта, інтерес яких до немісцевих видів тварин є завжди високим.

Corresponding author address: Igor Zagorodniuk; National Museum of Natural History, NAS of Ukraine; Bohdan Khmelnytsky St. 15, Kyiv, 01030 Ukraine; E-mail: igor.zagorodniuk@gmail.com

Перелік ключових галузей вжитку вернакулярних назв є доволі великим. Автори виокремлюють серед них кілька головних, пов'язаних як з накопиченням, так і з поширенням знань (Загороднюк, Ємельянов, 2012 та ін.):

- а) наука й освіта (потреби для довідників, бібліотечних каталогів, підручників, навчальних і методичних посібників, визначників, каталогів зоопарків і розплідників);
- б) прикладні галузі (керівництва щодо управління біотою, її моніторингу й контролю для СЕС, МЧС, митниць, лісників; системи обліку біотичного різноманіття);
- в) заповідна справа (червоні списки, програми з охорони природи та міжнародні угоди з охорони фауни й раціонального використання природних ресурсів);
- г) просвіта і краєзнавство (експозиції природничих музеїв, путівники, енциклопедії, науково-популярна література, документальні фільми);
- д) культурне дозвілля й відпочинок (організація інформаційної роботи зоопарків, національних парків, туристичних сайтів, ЗМІ, науково-популярна література).

Важливість засад опису чужоземних видів визначається і глобальними процесами змін фауни. Дослідження показують, що, починаючи з історичних часів (від 1500 року¹), спостерігається чітка тенденція до збільшення кількості інтродукованих видів ссавців у всіх регіонах світу. До того ж найбільша кількість інтродукцій припадає на Європу. Інтродукції здійснювалися для господарських цілей, зокрема задля отримання шкір, м'яса та інших дериватів, як тяглових тварин або утримання з естетичних міркувань; нерідко мала місце й випадкова інтродукція (Carlton, 2003: 83–86). Глобалізація, темпи якої швидко зростають з кінця ХХ ст., формує потреби інтенсивного інформаційного обміну щодо змін біоти, для реєстрації й моніторингу яких необхідна чітко визначена й погоджена термінологія щодо інтродукованих, інвазивних і поширених у культурі видів тварин.

Об'єктом цього дослідження став аналіз можливостей розвитку номенклатури ссавців шляхом взаємного збагачення двох різних напрямів називництва: номенклатури біологічних родів і видів та вернакулярних (народних) назв, які побутують або можуть бути запропоновані для розширення називничої бази.

Усталене й однозначне вживання національних (зокрема й українських) назв можливе за стабільної національної номенклатури, і ця стабільність досягається за дотримання певних правил щодо вживання назв і традицій розвитку номенклатури. Цього можливо досягти трьома шляхами: а) вживання латинських назв як уточнень (миша роду *Sylvaemus*, землерийка роду *Sorex*); б) українізація дійсних наукових (латинських) родових назв (напр., сільвемус і сорекс); в) формування власних національних назв (напр., мишак і мідиця) (прикладі за: Загороднюк, 2001). Подібні шляхи розвитку національного називництва окреслені також у праці щодо назв риб (Куцоконь, Квач, 2012) та птахів (Фесенко, 2013 б).

Метою цієї праці є аналіз можливостей розвитку української зооніміки через взаємодію з науковими та іншомовними вернакулярними назвами, зокрема шляхом: а) залучення (через транскрипцію та транслітерацію) латинських назв таксонів для формування вернакулярних, якщо такі назви відсутні в українській мові; б) використання українських та інших відомих в Україні вернакулярних назв для укладання наукових назв; в) формування нових українських назв шляхом перекладу латинських.

Методичні зауваги

Про основні поняття стосовно назв. Термін *зооніміка* тут вжито у широкому значенні (Аркушин, 2016), а саме як розділ лексикології, присвячений вивченню власних і загальних назв тварин, а особливо походження назв. У цій праці автори розглядають переважно титульні назви (термін за: Загороднюк, 2009), під якими наводять види та роди у ключових

¹ Стандартом при аналізі змін біоти (у тому числі вимирань і появи чужорідних видів) є 1500-й рік, коли мали місце перші біотичні наслідки подорожей Колумба.

таксономічних оглядах, червоних списках і довідниках, як вернакулярні, так і наукові. Основні категорії назв ми розуміємо так (за: Коробченко, Загороднюк, 2010, з уточненнями):

- *актуальна назва* — одна з назв таксону, яку наводять як його основну назву в спеціальній літературі щодо фауни регіону або певної систематичної групи; без розгляду загальної синонімії виду, яка може врахувати публікації щодо фауни віддалених країв. Фактично мова йде про перелік назв, які заслуговують на статус титульних назв, хоча на даний момент вони можуть бути синонімами. Зведення різноманітних актуальних назв таксонів складають сутність словників і довідників із зоологічної номенклатури, присвячених таксонам певної систематичної групи або тварин (а так само рослин, грибів або протозоїв) загалом. У цій праці в усіх випадках, коли мова йшла про етимологію вернакулярних назв і варіанти цих назв, а не про таксони, їх брали у лапки, а актуальні назви таксонів наводили прямо, без лапок.

- *наукова назва* — латинська назва, яка відповідає критеріям придатності, принципу пріоритету й іншим вимогам МКЗН (така назва нерідко є латинізованою формою з інших мов, як грецької, так і англійської, німецької тощо, а в низці випадків і української). Деколи поняття наукової назви тлумачать широко, розуміючи під нею титульну назву таксону, яку використовують в експертному середовищі будь-якою мовою, зокрема й українською (напр. у довідниках, каталогах, червоних списках), проте автори дотримуються строгого тлумачення, відповідно до МКЗН, згідно з яким науковою назвою таксону є назва, запропонована як латинська або латинізована і з дотриманням правил формування та критеріїв придатності. У передмові до українського видання МКЗН відмічено: «Мовою наукових назв тварин є латинська мова, ці назви є міжнародними, вони не залежать від номенклатури народної (побутової) або офіційної (актової) мови і вживаються у науковому тексті, писаному будь-якою мовою.» (Некрутенко, 2003);

- *вернакулярна назва*² — місцева назва, яка може виконувати функцію титульної й, по суті, наукової в межах відповідного мовного середовища (зокрема й українська назва), проте строго не може бути визначена як наукова (див. попередній пункт). Вернакулярна назва у прийнятому в цій статті розумінні є відповідником англійського терміну «*common name*», в нашому випадку — українською назвою таксону (напр. кінь). За МКЗН (рекомендація 11А), «...народне слово у своєму незмінному вигляді не може вживатися як наукова назва. Найкращим способом утворення наукових назв із народних слів є їхня відповідна латинізація», що є очевидним обмеженням для всіх випадків, коли вернакулярну назву представляють як наукову. Проте, коли вернакулярна назва є титульною, вона є однозначним відповідником власне наукової назви.

Під адаптацією назв автори розуміють залучення назв із однієї мови для формування номенів у інших мовах. У цій праці розглянуто чотири шляхи адаптації: транслітерацію або транскрипцію (за потреби з відкиданням закінчення) наукових назв для утворення українських словникових назв, використання українських назв для формування латинських назв таксонів, переклади назв (не завжди точні, проте однозначні) в обох напрямках, залучення для формування української зооніміки інших вернакулярних назв, як з інших географічно або фонетично близьких мов, так і назв, що прийшли або можуть бути залучені з тубільних мов для формування назв таксонів з віддалених регіонів. Прикладом транскрипції є «фоцена» (лат. *Phocoena*), транслітерації — «мустела» (лат. *Mustela*); у частині випадків адаптація передбачає відкидання закінчень у латинських назвах, прикладом чого є «дельфін» (лат. *Delphinus*) (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Про засадниче. Є кілька базових засад, які визначають принципи добору, формування або впорядкування вернакулярних назв як титульних назв ссавців. Мова, насамперед, іде про статус родової назви, капіталізацію перших літер надвидових назв, засади біноменізації та використання прикладок у родових і видових назвах.

² Термін «вернакулярний» походить від англ. *vernacular* — народний, рідний (про мову); місцевий (про діалект); розмовний, простомовний (на відміну від літературної, наукової, письмової мови).

Щодо капіталізації назв. В одній з попередніх праць автори запропонували написання назв родів та родин з великої літери (за прикладом латинських назв), вважаючи це прийнятним у наукових біологічних текстах (Загороднюк, Харчук, 2011). Однак українські правописні традиції передбачають написання таких слів як заєць, лев, гарбузові з малої літери. Не наполягаючи на жодному з варіантів, ми використали тут написання вернакулярних назв з малих літер.

Про родові назви. Автори виходять з ідеї про центральну роль у номенклатурі тварин, зокрема й українській, родової назви (Загороднюк, 2001, 2009), на основі якої можуть бути сформовані як біномени (родова назва з видовим означенням), так і назви надродових груп (шляхом додавання певного форманта). У низці випадків вернакулярні назви формувалися стихійно, часто з широким розумінням родів (напр. миші, кажани) або з відсутністю родових назв і переважанням видових назв у формі іменників (напр. горностаї, корсак), що потребує або пошуку назв окремих родів з-поміж синонімів актуальних назв, або фактично створення нових вернакулярних назв шляхом запозичень, зокрема й з латини (напр. пантера, мустела), або піднесення назв окремих видів до назв родів (напр. бабак, шапарка). Також ми рекомендуємо уникати асоціативних назв на основі назв інших родів (мускусний пацюк = ондатра, лісова миша = мишак)³ і використовувати за можливістю родову назву у формі однослівного іменника в однині.

Про біномени. Видові назви вживають зазвичай у комбінації з родовими у формі означення. Означення може бути прикметником (напр. миша хатня), проте для низки таксонів воно є іменником (напр. кінь тарпан). Іменникові форми означень нерідко формувалися як власні назви, які вживали без зв'язки з родовою назвою (напр. тарпан і кулан з роду кінь), а у випадку монотипних родів або й родин (принаймні монотипних в обсязі регіональної фауни, що описується) потреба в гіперонімах чи гіпонімах (напр. родова і видова назва), звичайно, не виникала⁴. Проте, з огляду на вимоги щодо структури баз даних про біотичне різноманіття та інші засади класифікування (напр. покажчик родів), така біноменізація стає важливою. Порядок наведення слів у біноменах, прийнятий авторами, відповідає традиції формування наукових назв: на першому місці — родова назва, на другому — видове означення (про прикладки див. далі).

Про прикладки. Родова і видова назви мають бути за можливістю окремими номенами, які не об'єднуються в одне слово, оскільки для багатьох галузей важливим є незалежне використання родових і видових назв (у т. ч. для каталогів, баз даних, покажчиків тощо). Тому у всіх можливих випадках автори уникали використання дефісів між родовими і видовими номенами та прямих поєднань (через сполучну літеру) слів, навіть якщо цими номенами є іменники (напр. кінь тарпан, лис корсак тощо). Зауважимо, що § 27, п. 4 Правопису (Український..., 2015) присвячений використанню біологічних термінів на зразок заєць-русак, кулик-сорока та ін. Як зазначено, прикладки у цих випадках втрачають своє атрибутивне значення, стаючи

³ Проблема вживання асоціативних назв тут детально не розглядається, оскільки вона є альтернативною до теми цієї праці й ускладнює номенклатуру (її докладно розглянуто нами раніше: Загороднюк, 2001, 2009; Загороднюк, Дикий, 2012). Такі назви часто вводять в оману (земляні зайці = тушкани чи пискухи?), вони незручні для формування біноменів у разі поділів таксонів і відповідній потребі додавання нових означень (лісова миша лісова = мишак лісовий), а також при формуванні назв надродових груп («сумчастововкові» = тилацинові, «морськосвинкові» = кавієві).

⁴ Принцип біноменізації, у тому числі й щодо іменникових форм видових назв, застосували у своєму словнику О. Маркевич та К. Татарко (1983), і ці засади дотримані авторами цієї праці (напр. Загороднюк, 2009; Коробченко, Загороднюк, 2010). Ще раніше це було у працях І. Верхратського (напр. Верхратський, 1869 б), а перед тим і С. Петруського (щоправда, він писав польською: Pietruski, 1853). Щодо назв монотипних родів чітка позиція висловлена іхтіологами: «Однослівні іменникові назви використані, по-перше, для монотипових родів, по-друге, коли назва не використовується для жодного виду як в Україні, так і за її межами. За видами, що належать до родів, монотипових в обсязі сучасної світової фауни, закріплено назви без прикметникових видових означень, тобто вони цілком такі, як і назви відповідних родів» (Куцоконь, Квач, 2012: 200–201). Проте важливо зазначити, що така однозначність зникає, коли зоологи описують новий вид чи поділяють «старий» на два.

складними іменниками, як от хліб-сіль чи жар-птиця. З огляду на це вважаємо доцільним уникати прикладок, написаних через дефіс, при позначенні біноменів, використовуючи натомість прикметникові чи іменникові видові означення. Тема прикладок також розглянута у статті Г. Фесенка про номенклатуру колібрі (Фесенко, 2013 а).

Джерела. Ключовими джерелами стали два зоологічні словники — 1927 та 1983 рр. (Шарлемань, 1927; Маркевич, Татарко, 1983). Додатковими джерелами слугували авторські огляди ссавців Європи (Загороднюк, Харчук, 2011), мисливської фауни України (Загороднюк, Дикий, 2012). Чимало додаткової інформації взято з колекцій природничих термінів і назв (Верхратський, 1869 б, 1877, 1910 а; Ніколаєв, 1918; Раковський, 1930; Паночіні, 1931 та ін.) та етимологічних словників (Болдирев та ін., 1982–2006 та ін.). Джерелами для аналізу були також давні підручники з зоології (напр. Верхратський, 1910 б, 1922; Раковський, 1919) та теріологічні зведення різного часу (Шарлемань, 1920; Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965; Татаринов, 1956; Абеленцев та ін., 1956; Сокур, 1961), а також сучасний огляд із зоогеографії світу (Решетило, 2013). В основі таксономічної схеми, прийнятої у цій праці, — зведення «Види ссавців світу» (Wilson, Reeder, 2005), точкою відліку щодо таксономії й номенклатури ссавців фауни України є зведення 2012 р. (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Анотовані переліки. Відповідно до завдань цієї праці авторами впорядковано кілька анотованих переліків назв:

- а) приклади адаптації латинських назв ссавців для формування їхніх вернакулярних назв українською (*список 1*);
- в) приклади формування нових українських назв (переважно видових означень) шляхом перекладу українською латинських назв (*список 2*);
- б) приклади використання українських та інших відомих в Україні вернакулярних назв для укладання наукових назв (*список 3*);
- в) приклади усталених назв чужоземних видів чи родів ссавців, які є широко відомими і походять від латинських або інших вернакулярних назв (*список 4*).

Анотовані списки назв відомих в Україні ссавців

У цей огляд включено переважно представників класу *Mammalia*, відомих у складі фауни України, як сучасної (в основному), так і колишньої (окремі приклади), проте ці рамки не є жорсткими. Зокрема, є низка назв ссавців, відсутніх у місцевій фауні. Однак про них часто згадують у науковій і науково-популярній літературі, а зразки експонують у музеях тощо. Усі приклади в тексті наведено за абеткою.

1. Приклади українізованої латини

У темі адаптації латини ми виходимо з раніше викладеної нами тези про те, що наукові назви тварин, за певного рівня фонетичної прийнятності, асимілюються в нашу мову значно простіше, ніж неологізми та асоціативні назви, створені на основі наявних (Загороднюк, 2001). Наприклад, такі назви, як нутрія, ондатра чи енот увійшли у вжиток в Україні значно простіше, ніж їхні асоціативні версії — болотяний бобер, мускусний пацюк, енотовий собака (Загороднюк, 2009). Іншими перевагами, які сприяють формуванню та поширенню назв на основі латини, є відсутність власних місцевих назв та однозначність позначення об'єктів. На практиці багато наших колег вживають в озвученні саме латину: можна нерідко чути «ось яка унікальна каніда» (від *Canidae* — псові, англ. подібно — *canids*), «там трапляються великі мікротуси» (від *Microtus* — полівка). Спрощений вжиток назв відбувається також з використанням іменникової видової частини (напр., «череп корсака»), українізованої латини («наловили кулів» у розумінні *Pipistrellus kuhlii* — нетопир білосмугий), і перетворення на іменник перекладу (напр., кажуть «упіймали вусатика», а не «вусату», *Myotis mystacinus*)⁵.

⁵ На спрощенні українських назв наполягають чимало колег, зокрема й іхтіологи (Куцоконь, Квач, 2012). Про латинізовані назви іншомовного походження, які доцільно запозичити в українську мову з латини, йдеться у статті про номенклатуру птахів (Фесенко 2013 б).

У низці випадків, особливо щодо великих ссавців, вернакулярні назви сформувалися тільки для видів (аж ніяк не для родів): такі види настільки відмінні, що основною функцією назв стає позначення окремішності (виду або вікостатевої групи), але не роду чи інших надвидових таксонів. Тому нерідко родові назви фактично відсутні, і їх, по суті, треба формувати, якщо йдеться про впорядкування списків надвидових груп або створення баз даних. Така проблема, зокрема, тривалий час була (і є фактично дотепер) щодо роду *Mustela*, який різні дослідники називали то «тхір», то «горностай», то ще інакше (для огляду різноманіття позначень див.: Загороднюк, 2001). Врешті ми запропонували стабілізувати українську назву цього роду на основі латини, яка фонетично цілком прийнятна, — «мустела» (Загороднюк, Харчук, 2011; див. також далі).

Як зазначено в нашій попередній праці (Загороднюк, Ємельянов, 2012), у разі запозичення з латини за основу української назви зазвичай беруть корінь слова (відкидаючи латинський суфікс *-us*), отримуючи іменник чоловічого роду II відміни (з нульовим закінченням або *-o*). Натомість транслітеровані назви у формі іменників жіночого роду I відміни (із закінченням *-а/я*) прийнятні цілком. Прикладами першої групи назв є: *Delphinus* → дельфін, *Monachus* → монах, *Mammuthus* → мамут, *Galago* → галаго. Прикладами другої групи є: *Ondatra* → ондатра, *Mustela* → мустела, *Cavia* → кавія, *Saiga* → сайга, *Tadarida* → тадарида. Ці назви також зручні для утворення назв вищих таксонів, напр., молосові (*Molossidae*), кавієві (*Caviidae*).

Bison — бізон. Назва походить від французького *bison*, яке виводять з германських мов (Болдирев та ін., 1982: 194; Stevenson, Waite, 2011: 139) або від грецького βίσων (Болдирев та ін., 1982: 194). В українській зооніміці слово *бізон* тривалий час використовували лише для номінативної форми (американського виду) — *Bison bison*. Так, у зоологічному словнику 1927 р. вказано: «*Bison americanus*⁶ — бізон американський», а «*Bison bonasus* — зубр європейський» (Шарлемань, 1927: 14). Надалі номен «бізон» було закріплено за назвою роду *Bison* з відповідними біноменізованими назвами видів — «бізон американський» і «бізон європейський, зубр» (Маркевич, Татарко, 1983: 152), що прийнято й нами: як «бізон європейський, або зубр» (Загороднюк, 1999: 208) або як «бізон зубр» (Загороднюк, 2004: 38; Загороднюк, Ємельянов, 2012). Останній варіант обрано з огляду на те, що назву «бізон європейський» на практиці вживають нечасто, а іменникова форма означення («зубр») передбачає опускання родової назви. Останнє є також у словнику О. Маркевича й К. Татарка (1983) і часом використовується в наших працях. Використовувати назву «зубр» як прикладку у формі «бізон-зубр» недоречно, оскільки вона стає частиною родової назви (див. розділ «Методичні зауваги»).

Cavia Pallas, 1766 — кавія (відома також як «морська свинка», докладніше див. огляд: Загороднюк, 2009). Слово, посередництвом португальської, запозичене з мов корінних народів Південної Америки (Stevenson, Waite, 2011: 226)⁷. Португальською, як і англійською, назву подають як «*Cavia*», проте рідною для Палласа німецькою — як «морська свинка» (*Meerschweinchen*). Українську назву «кавія» запропоновано О. Маркевичем і К. Татарком (1983) та підтримано іншими, зокрема й авторами (Загороднюк, 2009; Загороднюк, Харчук, 2011). Рід має й альтернативну назву — мурчак (Грінченко, 1958: 456; Загороднюк, 2009), яка етимологічно походить з польської назви *morszchak*, яка своєю чергою є неповною калькою німецького *Meerschwein* — «морська свиня» (Болдирев та ін., 1989: 519). У цьому огляді ми надаємо перевагу назві «кавія», бо слово «мурчак» вводить в оману користувача, оскільки, по-перше, кавія не муркоче, по-друге, вона не є морською істотою. Первинним означенням, мабуть, було «заморська»: «кавія, морська (заморська) свинка» (Маркевич, Татарко, 1983: 179).

⁶ Це один із синонімів *Bison bison*, описаний як *Bos americanus* Gmelin, 1788.

⁷ 1766 р. Паллас жив поза межами України, у Голландії, проте чи міг він послуговуватися переказами і назвами тварин з Південної Америки через Португалію — не відомо. Припускається також, що назва «кавія» може бути пов'язана зі словом «кувікати» («кавікати»), яке вживають в Україні для опису вокалізації поросят (Загороднюк, 2009).

coybus, *Myocastor coypus* Molina, 1782 — коїпу, нутрія. Назви «болотяний бобер» та «коїпу»⁸ були певний час популярними, проте номен «нутрія» виявився кращою заміною через очевидну милозвучність. У зоологічному словнику 1927 р. (Шарлемань, 1927) рід і вид не згадано, у визначнику ссавців України 1952 р. наведено вид «нутрія — *Myopotamus coypus*» роду «болотяні бобри — *Myopotamus*» (Корнеєв, 1952: 154–155). Назва «нутрія» запозичена з іспанської мови й походить від лат. *lutra* — «видра» (Болдирев та ін., 2003: 120). Слово «коуру» запозичене з мапудунгун, мови корінних жителів південної та центральної частини Чилі й південної частини Аргентини (Spanish..., 2007: 80). Тепер цей термін фактично не вживають в українській зооніміці.

Delphinus Linnaeus, 1758 — дельфін. Назва походить від грецької назви тварини δελφίν, яка, у свою чергу, походить від слова δελφύς — матка. Етимологія пов'язана з тим, що ці водяні тварини — живородні ссавці (Болдирев та ін., 1985: 29). Попри наявність низки місцевих назв дельфінів (по суті, трьох видів трьох різних родів, для яких є власні назви) назва «дельфін» набула статусу загальної, тобто гіпероніму⁹. Впровадження і поширення назви «дельфін» могло статися в часи Ольвії (дельфін — один із символів Ольвії)¹⁰. Можна припустити, що в часи впровадження назви в практику називництва вона стосувалася всіх груп родини дельфінових, проте тепер її використання обмежено одним родом, хоча в загальній лексиці вона стосується не тільки цього роду, а всіх видів «дельфінів» (тобто всіх «зубатих китів»).

Hypsugo Kolenati, 1856 — гіпсуг. Назва походить із гр. *upsigonos* — «народжений у повітрі»; тому що вид *Vespertilio (Hypsugo) savii* Bonaparte, 1837 довгий час виявляли тільки в польоті (Ruys, Bernard, 2014: 102). Вид описано у складі роду *Vespertilio* (Wilson, Reeder 2005: 489). Назва *Hypsugo* введена Коленаті як підрід роду *Vespertilio*, але наприкінці XIX ст., вид стали позначати як *Pipistrellus savii* (Ruys, Bernard, 2014: 102), а в українській мові — «нетопир лиликоподібний». Першими піднесли *Hypsugo* до рангу роду І. Горачек та В. Ганак у 1985–1986 рр., а згодом це було підтверджено біохімічними даними (Ruedi, Arlettaz, 1991) (для огляду див.: Wilson, Reeder 2005: 489; Ruys, Bernard, 2014: 102). Після визнання родової окремішності *Hypsugo* відомий в Україні його вид стали назвати «лилик нетопироподібний», чим підкреслювали віддаленість від *Pipistrellus* і близькість до «лиликів» (*Vespertilio* s. l.). У «Фауни України» рід *Hypsugo* не визнано, а вид названо «нетопир кожяковидний — *Pipistrellus savii*»¹¹ (Абеленцев та ін., 1956: 420), в огляді 1999 р. рід *Hypsugo* названо «нетопировидні лилики» (Загороднюк, 1999: 204), в останньому огляді — як «гіпсуг» (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Lutra Brisson, 1762 — лютра, певний час популярною була давня назва «видниха»¹², проте надалі — тільки «видра». Слово «видра», як і «лютра», має давні індоєвропейські корені й походить від **ūdṛā* — «той, що живе у воді», від **ūd* — «вода» (Болдирев та ін., 1982: 371). Для цього роду було велике число позначень. У словнику 1927 р. бачимо: «*Lutra lutra* L. — Видниха або видра» (Шарлемань, 1927). Назви в інших джерелах, за тим самим словником: видра (Верх[ратський]. Зоол[огія]., Полян[ський]., Раков[ський].), видниха (Кес[слер, 1851], Яворн[ицький, 1898].), норик (Конград., Нік[олаєв, 1918].), видря (Лубенщ[ина]. Нік[олаєв, 1918].), видниха або видра (Шар[лемань, 1920].), видра (Шух.), лютра (Полт[авщина], Паноч[іні, особ. повід.]) (Шарлемань, 1927: 21). Щодо останньої назви: у С. Паночіні (1931) в останньому виданні його словника вжито тільки «видра, видниха». Назву «лютра» широко

⁸ К. Татаринів наводить ці дві назви як синонімічні до російських (Татаринів, 1956).

⁹ У «народній» класифікації, а тим паче в часи впровадження слова «дельфін», види могли не розрізняти, і, ймовірно, дельфінами називали всіх азово-чорноморських дельфіноподібних ссавців.

¹⁰ У VI ст. до н. е. в Ольвії, а сторіччям пізніше в Керкінітиді, з'явилися литі монети-дельфіни й монети-риби, які тепер зберігаються в Одеському музеї нумізматики (Найдавніші..., 2000).

¹¹ Бо «кожанок» — це була назва роду *Amblyotus* (нині *Amblyotus* у складі роду *Eptesicus*) (Загороднюк, 2001).

¹² Не виключено, що «видниха» є варіантом незасвідченого «водниха» — «водна тварина», видозміненого під впливом слова «видно» (Болдирев та ін., 1982: 371).

вживали в побуті й у мисливських виданнях¹³, проте в зоологічній літературі та в біологічних словниках ця назва не закріпилася, і ми її наводимо тут лише як відомий приклад, а послугоуємося усталеним номеном «видра».

Molossidae Gervais, 1856 — молосові. Етимологія: від грец. слова *μολοσσός*, яким позначали давню, нині вимерлу, породу псів, котра вважається предком теперішніх собак типу мас-тиф, яких також часто називають «молоси» (Jennings et al., 2000). У номенклатурі Маркевича й Татарка родина *Molossidae* згадується під назвою «бульдогові летючі миші» (Маркевич, Татарко, 1983: 154). Нині назва актуалізована після вказівки для Криму та дарида європейської, *Tadarida teniotis* (Uhrin et al., 2009), що належить до цієї родини. Нами запропонована українська назва родини «молосові» (з типовим родом молос, *Molossus*) (Загороднюк, Харчук, 2011). Надалі припустилися невиправданій поправки (*lapsus calami*) і навели її з подвоєним *s*, як «молоссові» (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Monachus Flemming, 1822 — монах. Назва роду походить від гр. *μοναχός* — монах, чернець, з посиланням на гладку круглу голову з рулонами шкіри на шиї, що нагадує оригінальний опис ченця, одягненого в робу (Adam, 2004). Рід належить до родини тюленевих (*Phocidae*); його типовий вид — *Phoca monachus* Hermann, 1779, що і стало основою (лат. *Phoca* — тюлень) для української назви роду — «тюлень-монах» (Маркевич, Татарко, 1983: 257; Загороднюк, 2001) та додаванням нового видового означення: «тюлень-монах білочеревий», або навіть «чорноморський тюлень» із роду «тюлені-монахи» (Корнеев, 1952: 118–119; 1965) чи й формування видової назви «тюлень-монах» (без означення) (Червона..., 2009). У нашому огляді прийнято повний відповідник родової назви до латини: «*Monachus* — Монах» (Загороднюк, Ємельянов, 2012). Назва «монах» є загальнолексичною (асоціюється з певною групою людей), що може ускладнювати її вжиток через неоднозначність. Проте робити її прикладкою до слова «тюлень», поєднуючи родову латинську назву «монах» з титульною назвою іншого роду — тюлень (*Phoca*) — буде неправильно (про прикладки див. розділ «Методичні зауваги»).

Mustela Linnaeus, 1758 — мустела. Етимологію «*Mustela*» пов'язують з (над)видами ласиця і тхір (Stevenson, Waite, 2011: 944). Назва «мустела» запропонована нами у зв'язку з потребою назвати цей рід українською (Загороднюк, Дикий, 2012; Загороднюк, Ємельянов, 2012), оскільки в українській мові всі його види мали власні назви в іменниковій формі (ласка, горностаї, норка тощо), а ті, що мали біномени, належали до різних підродів із власними назвами (напр. «тхір степовий»). Зокрема для роду *Mustela* та родини *Mustelidae* маємо (Загороднюк, Дикий, 2012): в О. Мигуліна (1938) — рід «горностаї та ласки» з родини «куниці й тхори», в О. Корнеева (1965) — рід «тхори і ласки» з родини «кунячі», у В. Абеленцева та ін. (1968) та О. Маркевича з К. Татарком (1983) — рід «ласка» з родини «куницеви», в І. Загороднюка (2001) — рід «тхір» з родини «тхореві». Назва «мустела» є чітко пов'язаною з науковою назвою *Mustela* і є однозначним позначенням відповідної таксономічної групи в разі будь-яких поділів роду, у зв'язці з типовим видом *Mustela erminea* L.

Neovison (*Mustela* auct.) *vison* (Schreber, 1777) — візон. Українську назву «візон» запропоновано у зв'язку з потребою формування самостійного терміна, що позначав би рід і відокремлення його за смисловим навантаженням від терміну «норка» (*Mustela lutreola*) (Загороднюк, Харчук, 2011; Загороднюк, Дикий, 2012). Походження слова «візон» нез'ясоване, але, ймовірно, воно пов'язане зі шведським *vison*, що означає «щось на зразок ласки» (Lariviere, 1999). З такою назвою ще 1843 р. (за іншими джерелами — 1865) описано рід *Vison* Gray з типовим видом *Viverra lutreola* L. (норка європейська), що й тепер фігурує в синонімії роду *Mustela* (Wilson, Reeder, 2005); власне, тому новий таксон описали під назвою *Neovison*.

¹³ Напр., в огляді О. Мигуліна (1938) є посилання на: «Яковенко. З'явилися лютри. РМР. № 28. 1928.» (РМР = «Радянський мисливець та рибалка», одне з найвідоміших зоологічних видань того часу).

Ondatra Link, 1795 — ондатра. Слово «ондатра», посередництвом французької, запозичено з мов корінних жителів Канади (Болдирев та ін., 2003: 190). За «Зоологічним словником» 1927 р., вид фігурував як «*Fiber zibethicus* L. — Пижмак або ондатра. Пижмак (Верхр[атський].), ондатра[,] або пижмак (Полян[ський].)» (Шарлемань, 1927: 18). В Україну назва «ондатра» прийшла після перших інтродукцій цього виду в місцеві екосистеми та спроб увести в обіг асоціативні назви («мускусний пацюк») і неологізми (зокрема, «пижмак», який згадано як місцеву назву в огляді ссавців заходу України 1956 р.: Татаринів, 1956: 141), проте вони не мали успіху й були забуті. В огляді О. Корнеєва (1952: 184) і згодом у «Зоологічному словнику» (Маркевич, Татарко, 1983: 218) наведено безальтернативне «ондатра», що прийнято і в сучасних оглядах.

Phocoena Gray, 1825 — фоцена. Етимологія: *phocaena* походить від гр. φώκη — «тюлень» (Stevenson, Waite, 2011: 1078). *Phoca* L., 1758 (тюлень) — наукова назва типового роду родини тюленевих (Phocidae), очевидно, запозичена з наявних вернакулярних назв, у т. ч. латинської *phoca*, іспанської *foca* та давньогрецької φώκη (*phókē*). Уже в перших вітчизняних словниках вид наводять як «*Phocaena phocaena* L. — Морська свиня. Фоцена» (Шарлемань, 1927: 24). Попри різноманіття місцевих позначень фоцени (азовка, пихтун, морська свиня), усі вони стосуються тільки виду (а фактично й підвиду), за родом *Phocoena* у таксономічних оглядах закріпилася назва на основі латини — «фоцена» (Маркевич, Татарко, 1993: 260; Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Tadarida Rafinesque, 1814 — тадарида. Слово «тадарида» запропоноване К. С. Рафінеском, який не дав ні найменшого натяку щодо його етимології (Heidt, 1990: 100). Найімовірніше «тадарида» походить від сицилійського і калабрійського діалектичного слова *tadarida* (з різними варіаціями), яким називають кажанів, незалежно від виду (Lina, 2016: 10). Ці кажани з родини молосових (Molossidae) останнім часом були вказані для території України за реєстрацією ультразвуків у Криму (Uhrin et al., 2009). Українська назва роду — недавня, авторами вперше вжита в огляді надвидових груп ссавців Європи (Загороднюк, Харчук, 2011). Назву родини молосові (Molossidae), а також роду тадарида (*Tadarida*) прийнято в останньому огляді таксономії та номенклатури ссавців України (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

2. Приклади перекладених з латини назв

Велика кількість назв, як родових, так і видових, очевидно, була відсутньою в лексиконі українців через незначущість таких понять у господарстві та різних формах природокористування. Проте розвиток науки і прикладних знань, у тому числі й опису біорозмаїття періоду роздмухування теми «шкідливих і корисних звірів» і завдань охорони місцевої біоти, зумовили накопичення відомостей про нові описані або виявлені таксони і, відповідно, викликали появу низки нових назв, відсутніх у словниках.

Одним із шляхів розвитку національної зоологічної номенклатури стало запозичення назв з інших мов. У низці випадків такі запозичення з'явилися внаслідок перекладу наукових назв, особливо якщо йшлося не про родові назви, які подають в іменниковій формі, а про видові означення, які зазвичай є прикметниками. Такий шлях виявився ефективнішим, ніж створення неологізмів: дослідники для позначення таксонів українською фактично робили дослівні переклади з латини, хоча подібні запозичення не завжди були коректними (напр., вид з назвою «миша польова» не живе на полях, а вид з назвою «миша лісова» живе хіба що на узліссях, але не в лісі).

Нижче наведено деякі типові приклади. Переважно вони пов'язані з видовими означеннями.

agrarius, *Apodemus agrarius* (Pallas, 1771) — миша польова (Шарлемань, 1920, 1927)¹⁴ або житник пасистий (Загороднюк, 1999, 2002 та ін.). Означення «польова» походить від лат. *ager* — «поле, земля», суфікс *-ius* для формування прикметників від іменників (Болдирев

¹⁴ Маркевич і Татарко (1983) вживають безперечно штучну (на противагу видам роду *Mus*) назву «беззубцева миша польова, польова миша» (с. 150).

та ін., 1982: 46). Поширена раніше назва «миша польова» є прямим перекладом з давнішої латинської назви виду — *Mus agrarius*, яку активно використовували на початку ХХ ст., у період становлення української наукової термінології й номенклатури (Шарлемань, 1927 та ін.). Аналогічну історію має назва *Mus arvalis*, яку поступово трансформували у порядку: «миша польова» (*Mus arvalis*) → «полівка» (*Microtus arvalis*) → «полівка європейська» (*Microtus arvalis* s. str.) (Загороднюк, 2001 а). Означення «польова» для цього виду «мишей» не усталилося, оскільки воно «конфліктує» з відомим для українських популяцій цього виду типом поселень: вид не польовий, а узлісний та заплашний¹⁵.

alpinus, *Sorex alpinus* Schinz, 1837 — мідія альпійська. Цю мідію не завжди визначають навіть фахівці, тим паче вона не могла мати власної народної назви. Наприклад, у визначнику О. Корнеєва (1952) цей вид взагалі не згадується (більш ранні видання не охоплювали фауну Карпат), а вперше її наведено лише 1956 р. (Татаринів, 1956). Очевидно, що українське означення «альпійська» є калькою з латини і вживається фактично тільки в науковій літературі, а також у природоохоронній, через «червонокнижний» статус цього виду.

amphibius, *Arvicola amphibius* (Linnaeus, 1758) — щур водяний. Вид описано як *Mus amphibius* L., 1758, тобто «миша земноводна». Грецьке ἀμφίβιος означає «той, що веде двоякий спосіб життя» (Болдирев та ін., 1982: 69). Попри поширення упродовж багатьох десятиліть наукової назви *Arvicola terrestris* L. (дослівно «земляний»), вернакулярні назви цього виду залишалися незмінними: щур водяний, полівка водяна тощо. Поточну латинську назву — *A. amphibius* — відновлено тільки 2002 р. (Загороднюк, 2002), завдяки чому повернулася семантична відповідність наукової та вернакулярної назв.

arenarius, *Spalax arenarius* Reshetnik, 1939 — сліпак піщаний. Етимологія: лат. *arena* — «пісок», суфікс *-arius* використовується для формування прикметників від іменників або чисел (Skeat, 1993: 17; Stevenson, Waite, 2011: 75). Цей вид описано як унікальний підвид сліпака подільського (*Spalax polonicus* auct.), що має ізольований ареал у межах нижньодніпровських пісків (регіон Чорноморського заповідника та Олешківські піски) (Решетник, 1939; Коробченко, Загороднюк, 2009). Назву запропонувала Є. Решетник як переклад латиною авторської назви (напевно не вернакулярної у прийнятому тут розумінні) «піщаний», що характеризувало особливості цієї форми сліпаків (підвиду на час опису, виду у сучасному розумінні), обмежено поширеної на Нижньодніпровських пісках. В усій доступній вітчизняній теріологічній літературі вживають тільки цю назву (огляд: Коробченко, Загороднюк, 2010).

auritus, *Hemiechinus auritus* (Gmelin, 1770) — їжачок вухатий. Етимологія: лат. *auris* — «вухо», *-tus* — суфікс для формування прикметників і дієприкметників (Stevenson, Waite, 2011: 86). Вухатість цього виду очевидна лише для фахівців, і вернакулярною для населення є назва «їжак», до якої означення «вухатий» додають лише в спеціальній літературі, як відповідник латини. Таке означення використовують у всіх фауністичних зведеннях (інколи як «вухастий»). В огляді 1920 р. цього виду для України не наводили (Шарлемань, 1920: тільки «*Erinaceus europeus*»); уперше згаданий у зведенні 1927 р. як «*Hemiechinus auritus* Pall. — їжак вухатий» (Шарлемань, 1927: 19). Подібний приклад стосується вуханя, *Plecotus auritus* (див. «*Plecotus*»).

Capreolus Gray 1821 — «козуля», сарна. Назва походить від лат. *caper* — коза, *-olus* — зменшувальний суфікс (Stevenson, Waite, 2011: 209), тобто дослівно означає «кізочка», «козуля», «кізка». Спершу наукову назву введено для позначення виду, «олень козулистий», *Cervus capreolus* L., 1758, згодом «піднятого» Греєм до рангу роду *Capreolus* Gray, 1821. Поширена у працях ХХ ст. назва «козуля» є доволі новою і «книжною»; в народі цей ссавець відомий більше як «сарна» або «дика коза». У зведеннях 1920 та 1927 рр. бачимо «сарна звичайна[,] або дика коза» (Шарлемань, 1920: 39, 1927: 15; Храневич, 1925: 21), проте вже 1938 р. з'явилося запозичене з російської літератури «козуля» (Мигулін, 1938: 379; Корнеєв, 1952: 206). Автори використовують назву «сарна» (Загороднюк, Дикий, 2012 та ін.), яка є давньою й місцевою, не запозиченою.

¹⁵ Так само довелося відмовитися і від назви «миша», оскільки її фіксовано за родом *Mus*.

graecus, *Spalax graecus* Nehring, 1898 — сліпак грецький, він же буковинський. Назву «грецький» вжито у перших докладних описах цього виду (напр., Янголенко, 1966: 965), і її вживали надалі (напр., Загороднюк, 2002: 33), проте після праць І. Шнаревича цю назву замінили іншою — «буковинський» (Шнаревич, 1978: 109; Загороднюк, 1999: 206; Загороднюк, 2004: 36; Скільський та ін., 2008: 56). Назва «грецький» у стосунку до сліпаків цього роду, однозначно відсутніх у Греції, пов'язана з раніше поширеною серед знаті в Австро-Угорській імперії традицією вважати себе нащадками і носіями культури еллінів («Великої Греції»). Тому така назва є псевдотопонімом, який вводить в оману, і вона цілком слушно була замінена на означення «буковинський».

leucodon, *Crocidura leucodon* (Hermann, 1780) — білозубка. Приклад, коли видова назва стала родовою. Походить від гр. λευκός — «білий», ὄδων — «зуб» (Stevenson, Waite, 2011: 819, 991). Одна з перших згадок виду — 1920 р. як «*Crocidura russula* (Hermann). Мідія білозуба» (Шарлемань, 1920: 29; те саме у: Храчевич, 1925: 6), проте можна тільки здогадуватися, чому використано «білозуба» для «*russula*»: *russula* — це таксономічна форма з групи *Crocidura leucodon* (на той час синоніми), де «*leucodon*» означало «білозуба». Уже скоро видову назву змінено на «Землерійка білозуба велика — *Crocidura leucodon*» (Мигулін, 1938: 86), тобто «білозуба» перейшло в родовий біномен, який згодом «спростили» до уніомінального «білозубка» з дивним означенням «білозубка білобрюха» (Корнеев, 1952: 40).

major, *Spermophilus major* (Pallas, 1779) — ховрах великий. Видова назва походить від лат. *major* — «великий» (Skeat, 1993: 265). Раніше вид називали також «ховрах рудуватий» (Сокур, 1961; Маркевич, Татарко, 1983), проте згодом було повернуто назву «ховрах великий» (Дулицький, 2001; Загороднюк, 2009). Певною мірою плутанину вносило те, що цей вид якийсь час мав латинську назву (нині синонім) *Citellus rufescens* Keys. & Blas., що й означає «рудуватий» (під назвою *rufescens* є згадки для Криму: Дулицький, 2001). Цей вид вказували для території України (проте для минулих фаун, до XIX ст.; див.: Загороднюк, 2009), наразі визнано, що викопні рештки «*major*» мають належати до виду *S. superciliosus* (Porova, 2015, 2016), вимерлого вже в історичні часи (Пидопличко, 1951).

Mammalia — ссавці. В обсязі теріофауни України і загалом Європи поняття тотожне до «звірі» (еквівалент у латині до *Theria* — підклас класу ссавців), проте в різних працях дослідники вживають як узагальнювальну назву то «звірі» (напр., Мигулін, 1938; Корнеев, 1952, 1965; Татаринів, 1956), то «ссавці» (Сокур, 1961; Загороднюк, Ємельянов, 2012). Аналіз давніх джерел показав відсутність терміну «ссавці» у всіх мовознавчих працях І. Верхратського (зокрема Верхратський, 1869 б, 1877, 1910 а). Цей номен вперше знаходимо в підручнику І. Верхратського (1910 б) та етнографічному виданні В. Гнатюка (1916), згодом він з'являється у підручниках І. Раковського (1919), М. Шарлеманя (1920) та перевиданні І. Верхратського (1922)¹⁶. Найімовірніше, найдавнішим вжитком слова «ссавці» є варіант написання його латиницею «ssawce» у працях М. Новицького (напр. Nowicki, 1876)¹⁷. Номен «ссавці» має подібні написання у кількох споріднених мовах: у чеській є *savci* з давнім варіантом *ssawci* (Staňek,

¹⁶ У цьому перевиданні вказано не тільки назву, але й ранг таксону: «1. Громада: Ссавці (Mammalia)» (Верхратський, 1922: 3). Щодо найдавніших згадок цього номену: у синонімії слова «ссавець» у В. Ніколаєва (1918) зустрічаємо: «молокоосуший (Сл[овник]. Ум[анця].), ссуший (Полян[ський, 1888].), сисак, ссуче звіря (Кміц[икевич, 1912].), ссавець (Гнат[юк, 1916].)»; у М. Шарлеманя (1927: 21) основною назвою є «Mammalia — Ссавці» з синонімами з праць попередників «Ссуші (Полян[ський, 1874].), ссавці (Верх[ратський, 1910 б]., Раков[ський, 1919]., Шар[лемань, 1920].), молокоссуці (Уман[нець].); одн[ина]. сисак, ссуче звіря (Кміц[икевич, 1912].)»; відомий також номен «ссач», який був, судячи з хронології вжитку (Верхратський, 1869 а: 150; Желеховский, Недільский, 1886: 913), найбільш давнім у доступній нам літературі.

¹⁷ Максиміліан Сила-Новицький (1826–1890) народився в Яблунові Івано-Франківської обл., 1846 р. закінчив академічну гімназію у Львові. 1848 р. переїхав до Бродів, а слідом і Плотичів (Тернопілля), де вчителював і зацікавився природничими колекціями. У 1863 р. захистив дисертацію доктора філософії при Львівському університеті й переїхав до Кракова, де став професором зоології в Ягеллонському університеті, в якому й викладав до своєї смерті. Серед інших його творів є й підручник із зоології у трьох томах: «Ссавці», «Птахи, плазуни і риби», «Безхребетні» (1868–1869).

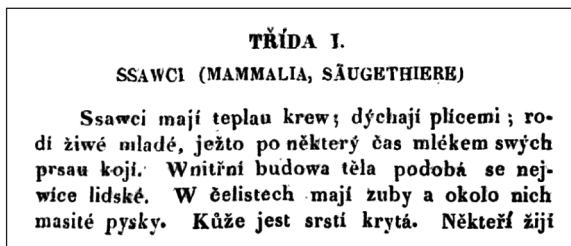

Рис. 1. Фрагмент сторінки чеського видання 1843 р. з описом ссавців (Staňek, 1843). Вжитий тут номен є повним фонетичним відповідником українського «ссавці».

Fig. 1. Fragment of a page in a Czech edition from 1843 with description of mammals (Staňek, 1843). The nomen used here is a full phonetic equivalent of the Ukrainian “ssavtsi” (= mammals).

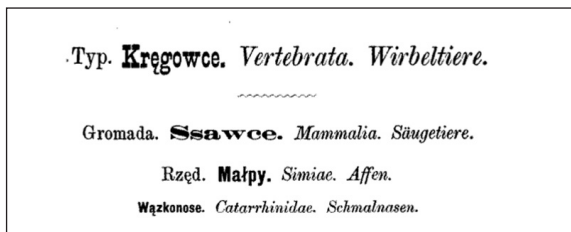

Рис. 2. Фрагмент першої сторінки розділу «Ссавці» у підручнику М. Новицького (Nowicki, 1876). У пізніших польських виданнях вже писали «Gromada Ssawce czyli Ssawce (Mammalia)» (Lampert, 1905).

Fig. 2. Fragment of the first page of the chapter “Mammals” in the textbook by M. Nowicki (1876). In later Polish publications mammals were mentioned as “Gromada Ssawce czyli Ssawce (Mammalia)” (Lampert, 1905).

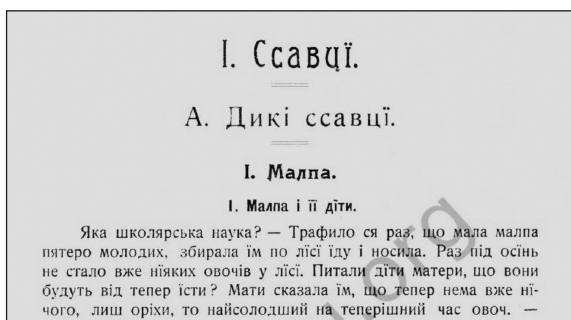

Рис. 3. Перша сторінка основної частини книги В. Гнатюка «Звірний епос», виданій 1916 р. в серії «Етнографічний збірник УНТ» (Гнатюк, 1916). Це одна з перших наукових праць українською мовою, в якій вжито слово «ссавці».

Fig. 3. The first page of the main part of V. Hnatiuk's book *Epos of Beasts* published in 1916 in the series of the Ethnographic collection of the Ukrainian Scientific Association. This is one of the first scientific publications in Ukrainian, in which the word “ssavtsi” (= mammals) was used.

1843: 15), у польській — *ssaki* з поширеним у XIX ст. синонімом *ssace* (Pietruski, 1853) або *ssawce* (Majewski, 1889: 410; Booch-Árkossy, 1890: 668), у словацькій — *cicavce*. З географічно близьких мов повним відповідником латинського *Mammalia* є лише угорське *emlősök* (від *emlő* — груди) і, до певної міри, білоруське «млекакормячя, або сусуны», російське «млекопитающие» й румунське *tamifer*. В основі латинського номену — *mamma* (молочна залоза, груди), фактично аналог слова «мама, мати». Подвоєне *s* на початку слова визначається втратою голосної, присутньої в частині пов'язаних слів (сисний, сисун, соска).

minutus, *Sorex minutus* Linnaeus, 1766 — мідія мала. Означення походить від лат. *minutus* — «малий» (Skeat, 1993: 285). Така назва є характеристичною: це найдрібніший ссавець фауни України (а також у межах свого роду), що відбито в науковій назві й надалі залучено до переліку українських назв. Очевидно, що цей вид не міг мати власної вернакулярної назви до того, як його визначили фахівці, які, напевно, послуговувалися в таксономічних списках латиною. Означення прийнято в усіх фауністичних зведеннях. В огляді 1938 р. — як «землерийка бурозуба мала» (Мигулін, 1938: 77), надалі — як «бурозубка мала» (Маркевич, Татарко, 1983: 155), в оглядах авторів — як «мідія мала» (Загороднюк, 1999: 203; Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Myrmecophaga Linnaeus, 1758 — мурахоїд. Ця усталена й широковживана в українській літературі (Шарлемань, 1927: 23; Раковський, 1930–1933, т. 2: 786; Решетило, 2013: 73) назва є перекладом наукової назви цього ссавця: грец. μύρμηξ — «мурахи» та грецький корінь φάγ — «їсти» (Roberts, 1839: 116). Найімовірніше, назва перекладена не з латині, а через посередництво інших мов. Зокрема англійська вернакулярна назва — «anteater» (= мурахоїд), а німецька, яку згадує і М. Шарлемань (1927), — «Ameisenbär» (від *Ameise* — мурашка, *Bär* — ведмідь). У найперших підручниках кінця XIX ст. цей таксон подають як «муравляр» (Верхратський, [рік?], Полянський, 1874, цит. за Шарлемань, 1927; Верхратський, 1922), проте вже з оглядів

початку ХХ ст. — у В. Ніколаєва (1918, з посиланням на Полянського, 1888)¹⁸ та М. Шарлеманя (1927) — як «мурахоїд». Остання назва є основною і дотепер (Маркевич, Татарко, 1983; Решетило, 2013).

mystacinus, *Myotis mystacinus* Kuhl, 1817 — вусата, нічниця вусата. Видове означення походить від гр. μύσταξ — «вуса», *-inus* — суфікс для утворення прикметника (Skeat, 1993: 274). Очевидно, що назва не місцева, і вживана тільки в науковій літературі. За досвіду можна побачити, що в цього виду нічниць у порівнянні з іншими дрібними видами *Myotis*, вібриси товстіші й темні, добре контрастують з порівняно світлим забарвленням тіла. Хоча у визначниках таку ознаку не наводять, саме цю назву використовують в оглядах фауни різних часів (Корнеев, 1952: 101; Абеленцев та ін., 1956; Загороднюк та ін., 2002). Однією з перших є згадка «вусатої» в оглядах 1920-х років: як «*Myotis (Selisius) mystacinus* (Kuhl). Нічвид вусатий» (Шарлемань, 1920: 26) та «*Selisius mustacinus* Kuhl — Нічвид вусатий» (Шарлемань, 1927: 26). Надалі зі складу цього виду виокремлено кілька нових видів, які були й лишилися «вусатими» за зовнішністю, проте отримали власні назви: північна (*Myotis brandtii*), степова (*M. aurascens*), мала (*M. alcaethoe*) (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

noctula, *Nyctalus noctula* Schreber, 1774 — вечірниця. Корінь слова лат. *noct-* є формою слова *nox* — ніч; найбільшою мірою стосується ночі, фактично назва означає «нічний» (близьких вернакулярний варіант — нічниця), суфікс *-ula* зменшувальний жіночого роду, тобто *noctula* — «маленька нічна тварина» (Skeat, 1993: 305; Stevenson, Waite, 2011: 970). До нього близьким в англійській мові є термін *nocturnal* (той, що трапляється або активний уночі). Вважається (електронні словники), що в староанглійській мові уже з V–VI ст. зменшувальне (демінутивне) *noctula* означало кажанів (у сучасній англійській трансформувалося в *noctule*). Назву «нічниця» для *Nyctalus* не використовують, натомість означення «вечірній» (звідки й «вечерниця» або «вечірниця») відоме давно: у К. Кесслера (1851) та О. Черная (1853) «Кожан вечірний (*Vesperugo noctula* Daub.)». Це один із прикладів того, як видове означення стало родовою назвою: «кажан вечірній → вечірниця»¹⁹ (див. також нарис «*Vespertilio*»).

Plecotus Geoffroy, 1818 — вухань. Цю назву запропоновано лише через 70 років після опису К. Ліннеєм виду *Vespertilio auritus* (1758), назву якого можна перекласти як «кажан вухатий»²⁰. Відповідно, після встановлення окремого роду назва «вухатий» із означення перейшла у назву роду, при цьому типовий вид роду став вуханем двічі: *Plecotus auritus* — «вухань вухатий». Етимологію *Plecotus* подають як «нов.-лат., від гр. πλεκτός — складчастий, та ὠτός — вуха» (Partridge, 2006). Родова назва вказує на складчасті зовнішні краї великих вух цієї тварини (Kunz, Martin, 1982; Ruys, Bernard, 2014: 101). У давніх джерелах назву роду українською писали як «вухан» (без «ь»): наприклад, «*Plecotus auritus* (L). Вухан» (Шарлемань, 1920: 28), проте вже за 18 років наводили «Вухань. *Plecotus auritus*» (Мигулін, 1938: 123); нині маємо ту саму назву, проте після визнання кількох видів у складі цього роду — вже з кількома різними видовими означеннями (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

pygmaeus, *Spermophilus pygmaeus* (Pallas, 1779) — ховрах сірий («малий»). Видове означення походить від лат. *pygmaeus* — «карлик» (Болдирев та ін., 2003: 386). Серед інших вернакулярних назв виду (зокрема, «сірий») ця назва є повним відповідником латинської назви і загалом є характеристичною, але тільки при порівнянні цього виду з більш східними формами, з

¹⁸ В. Ніколаєв (1918) не лише запозичив назву у М. Полянського, але й вказав, що книга Полянського 1888 р. є перекладом підручника І. Шмідта.

¹⁹ Раніше це ми проаналізували на прикладі полівок: давнє *Mus arvalis* («миша польова») → пізніше *Microtus arvalis* («полівка звичайна») (Загороднюк, 2001 а). Аналогічні зміщення назв є в багатьох інших групах. Вище те саме написано про «землерийку білозубу», яка згодом стала «білозубкою», проте така калька з «*leocodon*» (дослівно «білозуб») стосується в латині видової назви, а в українській мові стала назвою всього роду *Crociodura*, в який виокремили цю та інші види «білозубок».

²⁰ У К. Ліннея (1758) рід *Vespertilio* включав усіх 7 відомих на той час кажанів (Stemonitis, 2015), тому можна прийняти «*Vespertilio*» = «кажан» (сучасна українська назва роду — лилик). Оскільки вуха виразні у всіх кажанів, правильно було би перекладати назву як вухатий (прикметники на *-атий* вказують на певну зовнішню ознаку, якою названий предмет виділяється з-поміж інших подібних, слова на *-астий* вказують на надмірність певної ознаки в означуваному предметі (Щербатюк, 2010).

якими він межує за Волгою, зокрема в Казахстані. Натомість, всі східноєвропейські ховрахи можуть бути віднесені до групи «малих» не лише за розмірами, але й за їхніми родинними стосунками (Загороднюк, Федорченко, 1995), тому надалі при позначенні виду *S. pygmaeus* запропоновано обмежитися номеном «сірий» (Загороднюк, 2009).

Rhinolophus — підковоніс, підковик. Назва походить від гр. ῥινόλοφος — «ніс, рило», λόφος — «гребінь» (Pearl, 1994). В українській зооніміці цей рід загалом має усталену назву, проте є тенденція до частішого вживання скороченої назви «підковик»: у давніших оглядах вживали «підковик» (напр., Шарлемань, 1920; Мигулін, 1938), у пізніших працях (з 1956 до 1999 рр.) писали переважно «підковоніс» (напр., Татаринів, 1956; Абеленцев та ін., 1956; Корнеєв, 1965; Маркевич, Татарко, 1983), згодом було відновлено назву «підковик» (Загороднюк, 2001 а та ін.). Рід є типовим для родини Rhinolophidae (підковикові).

subterraneus, *Terricola subterraneus* — полівка підземна, норик підземний. Номен *subterraneus* дослівно означає «підземний»: *sub-* — «під-», *terra* — «земля». Вид відносять почергово то до роду *Microtus*, то *Terricola* (раніше *Pitymys*), то до підроду *Terricola* роду *Microtus* (для огляду див.: Загороднюк, 1989), проте в усіх випадках дослідники незмінно використовують як видове означення «*subterraneus*» та «підземний» (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

silvestris, *Felis silvestris* Schreber, 1777 — кіт лісовий. Одна з поширених вернакулярних назв цього виду — *F. silvestris* (через «у») — кіт дикий» (Шарлемань, 1927: 18; Корнеєв, 1952: 112), проте ми рекомендуємо уникати такої назви через подібність понять «дикий кіт» і «звичайний кіт свійський» (Загороднюк, Дикий, 2012). Власне, тому назву «кіт лісовий» прийнято як титульну для цього виду в оглядах останнього часу (Маркевич, Татарко, 1983: 190; Червона..., 2009; Загороднюк, Ємельянов, 2012).

sylvaticus, *Sylvaemus sylvaticus* — миша лісова. Назва походить від лат. *sylva* — «ліс», *-ticus* — суфікс, що означає, як правило, належність до середовища існування (Williams, 2005: 144, 200). Ліннейська назва *Mus sylvaticus* — однозначно стала основою для вернакулярної назви «миша лісова», згодом назва перейшла на всю групу видів (в Україні — 4 види), яку тепер визнають за окремий рід *Sylvaemus* (або підрід *Sylvaemus* в межах роду *Apodemus*) (Wilson, Reeder, 2005; Гащак та ін., 2008). Оскільки під назвою «лісова» здебільшого мають на увазі всю групу «лісових мишей» (*sylvaticus* s. lato, тобто *sylvaticus* (s. str.) + *witherbyi* (= *falzfeini* = *arianus*) + *uralensis* (= *microps*)), запропоновано зберегти номен «лісова» за надвидом «*sylvaticus* s. l.», а за номінативною формою закріпити назву «мишак європейський» (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

serotinus, *Eptesicus serotinus* Schreber, 1774 — пергач пізній, один з найпоширеніших видів кажанів, серед особливостей якого є пізньовечірня активність. Назва «пізній» є перекладом: латиною *serotinus* означає «пізній» (Іоненко, 2012) (відомою також є назва «*dens serotinus* — зуб мудрості»), проте ця назва закріпилася не одразу. Деякий час цей вид називали «гірським лиликом», зокрема в оглядах 1920 та 1927 рр. наведено як «*Eptesicus serotinus* Schreb. — Кажан гірський[,] або пізній» (Шарлемань, 1920: 27, 1927: 18), проте вже в О. Мигуліна вид позначено як «кажан пізній, *Eptesicus serotinus*» (Мигулін, 1938: 115), а в огляді кажанів фауни України 1956 р. його представлено як «кожан пізній — *Eptesicus serotinus*» (із синонімом «гірський») (Абеленцев та ін., 1956: 434), надалі — тільки як «пізній» (напр., Загороднюк, Ємельянов, 2012).

socialis, *Microtus socialis* (Pallas, 1773) — полівка гуртова. У пошуках відповідників і, очевидно, наслідуючи латину²¹, дослідники вживали такі варіанти, як «суспільна», або «громадська» полівка. Зокрема, номен «громадська» є в довіднику 1927 р.: «*Chilotus socialis parvus* Sat. — Нориця громадська» (Шарлемань, 1927: 15); номен «суспільна» трапляється й тепер (напр., Уманець та ін., 2007), проте обидва варіанти є тим перекладом, який за змістом найменше характеризує цих гризунів. У О. Мигуліна (1938: 308) використано назву «*Sumeriomys socialis* — польовка гуртова». Тут вжито назву «полівка гуртова», як і в «Зоологічному словнику»

²¹ Ймовірно, калькування йшло не так з латини, як з московської мови, якою була представлена найбільша кількість описів цього степового виду гризунів («общественная полевка»).

1983 р. (Маркевич, Татарко, 1983: 228) та в останньому огляді ссавців України (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Vespertilio — «вечірниця» (дослівно), лилик. *Vespertilio* — це латинська назва для кажанів, яка походить від лат. *vesper* — вечір, вечірній, або вечірня зоря (Partridge, 2006). У часи К. Ліннея значну кількість видів кажанів відносили до цього роду; у другій половині XIX ст. та на початку XX ст. до цього роду відносили найрізноманітніших кажанів, зокрема й нічницю, *Myotis* (напр., Чернай, 1853)²²; у 1950–1990 рр. до нього нерідко відносили, окрім *Vespertilio s. str.*, також види родів *Pipistrellus* та *Eptesicus*²³ (напр., Полушина, 1998). Нині в обсязі фауни Європи рід включає лише один вид — лилик двоколірний (*Vespertilio murinus*). Назвою «вечірниця» тепер позначають рід *Nyctalus* (для огляду див.: Загороднюк, 2001), якого в часи К. Кеслера (1851) та О. Черная (1853) називали «Кожан вечірний (*Vesperugo noctula*)», звідки і походить сучасна назва «вечірниця» для роду *Nyctalus*, тобто мало місце зміщення назви «вечірниця» з одного роду на інший (з *Vespertilio* на *Nyctalus*).

uralensis, *Sylvaemus uralensis* (Pallas, 1811) — мишак уральський. Назва дана П. Палласом для східної географічної раси «лісової миші» (*Mus sylvaticus* var. *uralensis*), яку впродовж 150 років у такому статусі й розглядали, поки не було описано новий вид *Apodemus microps* Kratochvíl, Rosický, 1952. Цей новий вид спочатку вважали обмежено поширеним у Центральній Європі (Чехія, Словаччина, Австрія, Польща, захід України), проте надалі було з'ясовано, що абсолютна більшість популяцій на схід від України належить до того самого виду (Межжерин, Загороднюк, 1989), з чого постало питання про валідну назву форми «*microps*». Найдавнішою придатною назвою стала «*uralensis* Pallas, 1811» (Загороднюк, 1993). Рід *Sylvaemus* нерідко розглядають як підрід у складі роду *Apodemus* (Wilson, Reeder, 2005).

Чимало українських назв вищих таксонів також з'явилися як прямі переклади з латини (або й інших мов). Прикладами є: рукокрилі — Chiroptera (гр. χείρ — «рука», πτερόν — «крило» (Stevenson, Waite, 2011: 249, 250)), ластонігі — Pinnipedia (лат. *pinna* — «плавець», *pes* — «ступня» (Stevenson, Waite, 2011: 1089)), непарнопалі — Perissodactyla (гр. περυσός — «непарний», δάκτυλος — «палець» (Stevenson, Waite, 2011: 1067)), комахоїдні — Insectivora (лат. *insectum* — «комаха», *vorare* — «поїдати» (Stormonth, 1874: 288)). Крім того, є величезна добірка таких назв-покручів, які часто складно перекласти одним словом: Duplicidentata («двопарнорізцеві»), Fissipedia («роздільноногі»), Odontoceti («зубатокиті»), Cetartiodactyla («китопарнопалі») тощо.

До категорії умовно перекладених з латини назв можна віднести такі назви, як: лінивець — *Bradypus* (гр. βραδύς — «повільно», гр. -πούς — «-ногий») (Roberts, 1839: 21); качконіс — *Ornithorhynchus* (гр. ὄρνιθ- — «птахо-», гр. ῥύγχος — «рило, мордочка, дзьоб») (Williams, 2005: 142, 235); крилан — *Pteropus* (гр. πτερόν — «крила», гр. ποῦς — «ступня, нога») (Williams, 2005: 169, 171).

Також є сотні, якщо не тисячі, іменних назв видів (патронімів), вжитих у працях різних авторів, переважно давніх, до середини XX ст.: *nilsoni*, *mehelyi*, *daubentonii*, *scherman*, *eversmanni*, *przewalskii*. Такі назви перекладаються дослівно (напр., кінь Пржевальського, полівка Шермана, нічниця Брандта тощо), проте загалом є виразна тенденція до заміни патронімів в українській мові на інші означення, що є характеристичними (напр., кінь дикий, щур гірський, нічниця північна). Так, в огляді теріофауни України 1938 р. (Мигулін, 1938) серед назв першого (за порядком наведення) ряду кажанів є 5 патронімів на 18 видів; надалі частка патронімів зменшувалася, а в останньому огляді, в якому наведено і види з суміжних регіонів, є назви 32 видів цього ряду, проте жодного патроніма (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

²² Напр., в огляді ссавці Слобожанщини О. Чернай (1853) до *Vespertilio* відносить види *Vespertilio Brandtii*, *Vespertilio Daubantonii*, *Vespertilio murinus* (нині це види роду *Myotis*, відповідно *M. brandtii*, *M. daubentonii*, *M. dasycmene*), натомість власне *Vespertilio murinus* ним позначений як вид роду *Vesperugo* (*Vesperugo discolor*), до якого також віднесено види *V. serotinus* (= *Eptesicus serotinus*), *V. noctula* (= *Nyctalus noctula*), *V. Nathusii* (= *Pipistrellus nathusii*) та *V. pipistrellus* (= *P. pipistrellus*).

²³ Тому види цих родів нерідко й дотепер називають «лиликами», як і *Vespertilio s. str.*

3. Приклади вернакулярних назв, що адаптовані в латину

Як відомо, наукові назви не є суто латинськими, ними можуть бути латинізовані форми з інших мов, нерідко з грецької, а інколи й української (напр., *Vormela peregusna*, *Marmota bobak*) (Загороднюк, Ємельянов, 2012). Понад те, значна частина латинських назв таксонів також є вернакулярними. Практика таксономічних досліджень засвідчує поширене використання місцевих назв як основи для наукових (поданих латиною). Такі приклади є в багатьох мовах, не є винятком й українська, і дослідники могли запозичувати назви з інших мов, як суміжних, так і віддалених, для опису фауни України. Такі практики запозичення назв пов'язані з тим, що дослідники відкривали нові для себе (і для наукового загалу) види, які були відомими для місцевого населення. В одних випадках науковці перекладали на латину, якщо їм була добре зрозуміла і підходила етимологія, в інших — калькували наявні місцеві назви.

Бабак — *Marmota bobak* (Muller, 1776). Номен *bobak* не має етимології в латині, проте назва ідентична до місцевої назви «бабак», ареали бабака та цієї назви збігаються. Типовою місцевістю опису виду, а тому, найімовірніше, і місцем походження назви, є правобережна частина України (Огнев, 1947, цит. за: Павлинов, Россилюмо, 1987: 139; Wilson, Reeder, 2005: 800). За мовознавчими джерелами, слово «бабак» вважають запозиченням з польської, яке, у свою чергу, запозичене з тюркських мов (Болдирєв та ін., 1982: 103). Тюркське «бабай» — татар., казах. «дід», «старий» (Луценко, 2009). Корінь «боб» властивий усім слов'янським мовам (в укр. «біб»), а також верхньо- і нижньолужицькому *bob*²⁴. Понад те, є низка тлумачень, що пов'язують слово «боба» із зоологічними об'єктами, у т. ч. регіональними назвами «боба» для кролів, зайців тощо (див: Аникин, 2009: 283–290)²⁵. Проте в українській мові набув поширення номен «бабак» (з варіантом «байбак» та синонімом «сурок») і став назвою роду в міру розширення знань про таксономію цих гризунів²⁶. Словники С. Паночіні (1931: 6) й В. Ніколаєва (1918) пропонують перекласти російське слово «байбак» українським «бабак», а слово «сурок» у цих словниках (а також в ЕСУМ) відсутнє. Попри подібності української й латинської назв (і навіть наявності в латинській назві літери *k*, яка відсутня в класичній латині), є відмінність у написанні першої голосної, проте в ненаголошеному складі (*bobak* vs бабак) (Сулейменов, 2005).

Сайга — *Saiga* Gray, 1843. Автор залучення вернакулярної назви в латину — П. Паллас, відомий дослідник степової фауни. Вид описано одночасно (1766 р.) П. Палласом як *Antilope saiga* (nom. nud.) та К. Ліннеєм як *Capra tatarica*. Хоча назва Палласа згодом виявилася непридатною, але надалі на її основі Дж. Греєм описано однойменний рід *Saiga*. У складі роду лише один вид, тому часто і вид, і рід називають одним словом, «сайга», без означення, хоча спочатку назва «сайга» запропонована саме як видове означення (*Antilope saiga*). Слово «сайга» через посередництво російської²⁷ запозичено з чагатайської мови (Болдирєв та ін., 2006: 164). Українською заведено писати «сайгак» (інколи й «сугак»): «*Saiga tatarica* Pall. — Сугак, сайгак. Сугак (Верх., Пол.), сайгак, сайга (Пол.)» (Шарлемань, 1927: 26; з посиланнями на праці

²⁴ У етимології слова *bob* є пояснення давніми (у т. ч. й кельтськими) сенсами, серед яких — «коротке волосся», «підстрижений хвіст коня», «китиця, пучок», «округла, підвішена вага» (<http://www.etymonline.com>).

²⁵ В цитованому огляді можна знайти низку споріднених слів, таких як «заець» та «кріль». Окрім того, номен «боба» явно тяжіє до позначень цуценят (загальновідоме «бобик»), є асоціації зі словами «бобка» і навіть «бобр» (бібр). Тому не можна виключати, що зоонім *bobak* має спільне походження з усіма цими номенами й у спільному знаменнику маємо такий набір ознак, як «невеликий, кудий, кругленький, гладенький».

²⁶ Як нами зазначено раніше (Загороднюк, 2009), зоонім «бабак», імовірно, первинно стосувався лише одного виду — *Marmota bobak*, і, очевидно, саме вона повторена у назвах історичних пам'яток степу — «кам'яних баб» (Пидопличко, 1967). Щодо двох назв-конкурентів — «бабак» та «сурок» — варто зауважити, що назви «баба» і «сура» пов'язані з містифікаціями щодо пращурів, які пішли під землю (як бабак восени на зимівлю), проте навесні від сонця (Сури) відроджуються (див. Сулейменов, 2005; Загороднюк, Дикий, 2012).

²⁷ Можна припустити, що посередництво могло бути й через уйгурську мову (як мову Жовтої Орди), з якою українська напевно тісно контактувала.

І. Верхратського 1869–1879 рр. і Полянського 1874 р.), «сайга — *Saiga tatarica*» (Сокур, 1961: 15), рід «сайгак, сугак, *Saiga*» з видом *сайгак степовий* (Маркевич, Татарко, 1983: 237), «*Saiga* — Сайга» з видом *сайга татарська* (Загороднюк, Харчук, 2011; Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Земляний — *zemni*, *Spalax zemni* Erxleben, 1777 (сліпак подільський). Назву *Spalax zemni* довгий час вважали непридатною (*nomen nudum*) і заміщували пізнішою назвою *podolicus* (= *polonicus*), зокрема і з відповідною вернакулярною назвою «сліпак польський» (Татаринів, 1956: 162) замість визнаної «сліпак подільський» (Топачевский, 1969; Коробченко, Загороднюк, 2010). Назва *zemni* запропонована у біномені «*Glis zemni*», тобто «гризун земляний» і, вірогідно, походить від польського *ziemni*, *ziemski* = «земляний». Слово *zemni* є також архаїчною вернакулярною назвою (в англ. і фр. працях) для позначення виду *S. typhlus* (= *microphthalmus*) s. lato (Jones, 1873: 245–247). Пропозиція виводити видовий епітет з російського «земной» (Sheehan, 2000: 140) є хибною, оскільки область поширення виду — правобережна частина України, насамперед Поділля (Решетник, 1941; Загороднюк, Коробченко, 2009)²⁸, що й відображено у найпоширенішій назві виду «сліпак подільський». Щодо польської основи назви у П. С. Палласа в описі *S. microphthalmus* прямо вказано: «*Rossice vulgo Slepex* (i. e. *caecutiens*), in Ucraina *Sinskoe Stschenae*; *Cosaicis Terekiensibus Jamran*, *Polonis Zemni (terrestris)*...» (Pallas, 1811: 159), що підкреслено і в нашому огляді (Загороднюк, 1992)²⁹.

Корсак — *corsac*, *Vulpes corsac* (описаний як *Canis corsac* L., 1768). Назва тюркського походження й запозичена в латину з місцевих назв (Stevenson, Waite, 2011: 322). Вид описано зі степів Північного Казахстану (Clark et al., 2009), проте в українському Приазов'ї є річка з назвою Корсак і заказник «Корсак-могила», і саме звідти відомі давні й сучасні найзахідніші знахідки цього виду лисиці (Zagorodniuk, Savarin, 2012). Назва широко й давно вживана в різних мовах, зокрема й українській, хоча згадується далеко не у всіх зведеннях (напр., немає у: Шарлемань, 1920; Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952). Вид згадано як «*Vulpes corsac* L. — Корсак» (Шарлемань, 1927: 28) або як «лис корсак (лис степовий)» (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Мамут — *Mammuthus* Brookes, 1828. Назва, ймовірно, має сибірське походження (Stevenson, Waite, 2011: 866), її також виводять від татарського *tammantu* — «житель землі» (Palmer, 1904: 397), де *tamma* — «земля», оскільки жителі Сибіру вважали, що мамонти жили в норах у землі (Skeat, 1993: 267; Болдирев та ін., 2003: 376). Вважають, що звукова форма «мамут» з'явилася через посередництво польської та західноєвропейських мов (Болдирев та ін., 2003: 376). У М. Шарлеманя (1927: 17) та В. Раковського (1930–1933, т. 2: 620) слово «мамут» подано як безальтернативну назву, те саме й у наших працях (Загороднюк, Дикий, 2012). Проте в радянську добу, особливо в період активного зросійщення у 1960–1990-х рр., та у працях послідовників радянської ідеології слово «мамут» почали вживати як синонім або вилучати. Так, ЕСУМ подає основним слово «мамонт» з молодшим синонімом «мамут» (Болдирев та ін., 2003: 376), натомість у посібнику «Зоогеографія» подано як основну назву «мамут» (Решетило, 2013: 175).

Перегузня — *peragusna*, *Vormela peragusna* (Gueldenstaedt, 1770) (автор — відомий мандрівник Й. Гюльденштедт, який, напевно, запозичив місцеву назву для наукової назви виду). Назва давня, місцева. Її вживали навіть у часи заборони української книжки. Зокрема, назву «перегузня» вжито у К. Кесслера (1851). В українських виданнях маємо те саме: у Шарлеманя (1920: 31, 1927: 28) як «*Vormela peragusna* — перегузня, або перев'язка», потім були спроби прибрати цю назву, і вид перейменували на «тхір рябий» (Мигулін, 1938: 183), в огляді О. Корнеєва знову повернуто давню назву виду, але у формально біноменізованій формі, як «перегузня звичайна» (Корнеєв, 1952: 90). Походження назви не цілком зрозуміле, очевидно, пов'язане зі

²⁸ Типовою місцевістю *Glis zemni* вважають Тернопільщину (Wilson, Reeder, 2005: 922), за іншими джерелами — окол. м. Кременець Тернопільської обл. (уточн. за: Загороднюк, 1992).

²⁹ Йоган Еркслебен (1744–1777, 33 роки) був німцем і, напевно, не знав польські та українські діалекти, з яких сформована назва *zemni*, проте, очевидно, що він використав вернакулярну назву як наукову.

словом «гузно» (Болдирев та ін., 2003: 340). На думку авторів, які мали можливість спостерігати цей вид у природі, це може бути пов'язано зі своєрідним алюром цього тхора, який бігає петлями, підкидаючи гузно.

Сліпець, сліпак — *Spalax microphthalmus* Güeldenstaedt, 1770. Опис цього виду можна розглядати як приклад перекладу місцевої назви виду на латину. Відомо, що Й. Гюльденштедт мандрував територією Слобожанщини й описав низку інших таксонів, у назвах яких є вернакулярна основа (наприклад, *Mus suslica*). Слово *microphthalmus* можна тлумачити від: *micro* (μικρός, малі) + *ophthalmus* (ὄφθαλμός, очі), тобто сліпакуватий, з мікроскопічними очима³⁰. Назва подібна до іншої назви, яка також означає «сліпий» (τυφλός): *Spalax typhlus* (описано як *Mus typhlus* Pallas, 1778 з «південної Росії», = *S. microphthalmus* Gueld.), яку використовували для всіх східноєвропейських видів сліпаків упродовж понад 100 років (Коробченко, Загороднюк, 2010); наприклад, під такою назвою (тобто *typhlus*) описано сліпака білозубого: як «*Spalax typhlus leucodon*» Nordmann, 1840. З обох зазначених назв більш поширеною поміж людей є «сліпець», натомість у науковій літературі — «сліпак» (ibidem).

Суслик — *Spermophilus suslicus* (Güldenstaedt, 1770) — ховрах крапчастий. Вид описано як «*Mus suslica* Güldenstaedt»³¹. Номен «суслик» — одна з місцевих назв ховраха (Верхратський, 1922 та ін.)³². Наукова назва, як вважається, запозичена з російської мови, утворена від звуконаслідувального кореня «сус»; вживається також в англійській (sousel як синонім до «ground squirrel»), тобто «земляна вивірка», для фактично всіх європейських ховрахів) (Болдирев та ін., 2006: 483; Stevenson, Waite, 2011: 1380), польській мові (suseł), російській (суслик) (Болдирев та ін., 2006: 483), проте в Україні закріпилася назва «ховрах». Підоплічка вказував назву «суслик» як основну для *Citellus*, позаяк «ховрах»³³ — як спільну для *Cricetus* та *Citellus* (Підоплічка, 1928). На думку авторів, назва «суслик» є найдавнішою, а назва «ховрах» — нещодавній термін, який спочатку з'явився як демінутив («ховрашок») і який, напевно, походить від слобожанської назви «овражек» (Загороднюк, 2009), яку нерідко вживали дослідники кінця ХІХ та початку ХХ ст.³⁴ Назву «ховрашок» знаходимо в давніх працях (Шарлемань, 1920, 1927; Храчевич, 1925; Жарський, 1938), і тільки з оглядів 1937–1938 рр. закріплюється назва «ховрах» (Підоплічка, 1937³⁵, Мигулін, 1938; Решетник, 1948; Корнеев, 1952, 1965 та ін.).

Татринський (норик татринський) — *Microtus (Terricola) taticus* Kratochvíl, 1952. Назва «татри» є запозиченням у латинську з польської, і має праслов'янське походження, від якого походить і українське «товтри» (Болдирев та ін., 2006: 527). У перших публікаціях щодо цього виду його називали «нориця татранська» (напр., Загороднюк, 1999 та ін.). Назву «татринський» введено 2004 р. (Загороднюк, 2004: 37) і використано в подальших оглядах (напр., Загороднюк, Ємельянов, 2012).

До цієї групи назв можуть бути віднесені також окремі давні назви, які подібні до вернакулярних, проте, ймовірно, були у вжитку лише серед дослідників. Прикладом є назва «мишівка», відома в давній літературі під назвою «березова миша» й описана, відповідно, як *Mus*

³⁰ Хоча зовні сліпаки виглядають цілком сліпими, показано, що під шкірою у них є малі, проте нормально пігментовані очі, оточені масою жирової тканини (Коробченко та ін., 2010).

³¹ Вид раніше був відомий як «*Citellus guttatus* Temm.» (напр., Кесслер, 1851; Шарлемань, 1920), що дослівно означає «ховрах плямистий», тому дотепер його так і називають, проте з варіаціями назви: напр., «ховрашок краплистий», *Citellus guttatus*» (Шарлемань, 1920: 33), «ховрах крапчастий», *C[itellus]. suslicus*» (Маркевич, Татарко, 1983: 249).

³² Зокрема, в І. Верхратського (1922: 26) вказано: «Суслик (оврашок або хавряшок, *Spermophilus*) живе гуртками на Поділлі та на українських степах. Живиться збіжем і тому робить шкоду».

³³ Іван Підоплічка (1928), без сумнівів, убачав в основі назви «ховрах» слово «ховатися».

³⁴ В огляді О. Черная, присвяченому ссавцям Слобожанщини (Черная, 1853), вживається ще один варіант назви — «еврашек» (і раз — «оврашек») (аналіз огляду Черная див.: Загороднюк, 2010). Назву «овражек» подають тлумачні словники Д. Ушакова, С. Ожегова, Т. Євремової та ін. У словнику В. Даля ховраха згадано тільки у статті «Сусло» (без окремої статті) та статті «овраг», як «овражка» та «евражка» (в жін. роді).

³⁵ При цьому в тексті І. Підоплічка (1937) нерідко використовує назву «суслик» (напр., с. 148).

betulinus Pallas, 1779 (лат. *betula* = береза). Нині цей вид відомий як мишівка лісова (*Sicista betulina*) з родини мишівкових, Sacistidae³⁶ (Загороднюк, 2009).

Показовою є історія із «зайчиком земляним» (*Ochotona pusilla*), описаним як «*Lepus pusillus*» (тобто «заець крихітний») із приміткою «Semlaenoi Saetschik (*Lepusculus subterraneus*)» (Pallas, 1811: 151). Згадки «земляних зайців» як *Lagomys* (= *Ochotona*) є у словнику В. Даля, описи «сіноставців» бачимо в оглядах природи України у В. Каратигіна, І. Підоплічки та ін. (Загороднюк, Ємельянов, 2012). Після вимирання пискух в Україні назву «земляний заець» стали асоціювати з тушканами (Мигулін, 1938; Корнеєв, 1965). Ця історія, ймовірно, є результатом спроби «втягнути» «народну класифікацію» (в т. ч. й «зайчиків» як *Ochotona*) в рамки поточної на той час таксономічної парадигми (класифікування у складі роду *Lepus* = заець) (Загороднюк, 2016)³⁷.

4. Назви екзотичних тварин на основі латини

Лексикон українців також містить назви чужоземних ссавців, що особливо стосується тварин, яких утримують у зоопарках, а також які описано у книжках мандрівників і в художній літературі. Значна (а нерідко й надто велика) увага приділена описам хижих ссавців, особливо з родини котових (Felidae), для яких активно використовують не латинські назви, а назви, подані українською мовою на основі відповідної латини (рис. 4).

пантєра пантєра Panthera Океп;
п. лев пантєра лев, лев P. leo (Лінне);
п. леопард пантєра леопард, барс, леопард,
п. п'ярдус P. pardus (Лінне);
п. тигр пантєра тигр, тигр P. tigris (Лінне);
п. ягуар пантєра ягуар, ягуар P. onca (Лінне).

Рис. 4. Фрагмент словника Маркевича й Татарка (1983: 220) з назвами роду пантера (*Panthera*) та його видів.

Fig. 4. A fragment from the dictionary by Markevych and Tatarko (1983: 220), with names of the genus *Panthera* (*Panthera*) and its species.

Вампір — *Vampyrum* Rafinesque, 1815 (= *Vampyrus* Leach, 1821 = *Vampirus* Lesson, 1827) — назва через посередництво французької запозичена із сербської, «вампир», яке, у свою чергу, має паралелі з усіма слов'янськими мовами, у тому числі й українським «упир» (Болдирев та ін., 1982: 327, 328) — за народним повір'ям, перевертень, мрець, що нібито виходить ночами з домовини і ссе кров сплячих людей (Півторак та ін., 2012: 38). Це слугувало основою для англійської вернакулярної назви для кажанів підродина *Desmodontinae*, а також наукової назви для роду *Vampyrum*. Рід *Vampyrum* включає лише один вид, *Vampyrum spectrum* L., описаний із Суринаму (Wilson, Reeder, 2005). У словнику 1927 р. є «Вампір великий — *Vampirus spectrum* L.» (Шарлемань, 1927: 28). Це хижі ссавці, які нападають на птахів і ссавців, проте вони м'ясоїдні, кров не п'ють, що довгий час їм приписували. У кожному разі українську назву «вампір» варто узгодити саме з *Vampyrum*. Попри це, «вампірами» нерідко називають рід *Desmodus* з родини *Phyllostomidae* (Листконосові) (напр., Решетило, 2013: 73). Окрім того, *Vespertilio vampirus niger* Kerr, 1792 є типовим видом роду *Pteropus* Brisson, 1762 (крилан), до складу якого входить вид *Pteropus vampyrus* L., 1758 (крилан малайський, або калонг) з Яви (Індонезія) (Wilson, Reeder, 2005).

Вівера — *Viverra* Linnaeus, 1758. *Viverra* з латинської означає «тхір» (Stevenson, Waite, 2011: 1618). Лат. «viverra» споріднене з номеном «вивірка» (вевірка, білка) (Болдирев та ін., 1982: 342, 343; Загороднюк, 2009). Слово *Viverra* інтерпретувалося дуже широко. Зокрема, у К. Ліннея (Linnaeus, 1758) під цією назвою наведено низку видів із нині окремих родин мангустових, скусових, віверових (мангуста, скус, плямистий скус, вівера, генета). Згодом саме у складі

³⁶ В огляді 2009 р. ми віднесли мишівок до родини Sminthidae (Загороднюк, 2009).

³⁷ Врешті, було з'ясовано, що тушкани отримали вернакулярну назву «заець» за їхню стрибучість («заяти» = стрибати), позаяк пискухи — за подібність і родинність з *Lepus*; назва «заець» залишилася за останніми.

цього роду К. Лінней описав норку (як *Viverra lutreola* L., 1761), і такий біномен залишався поширеним у таксономії європейських *Mustela* до XIX ст. (Загороднюк, Дикий, 2012).

Вомбат — *Vombatus* Geoffroy, 1803. Слово «вомбат» є назвою цієї тварини мовою австралійських аборигенів (Jackson, 2003) і використане в українськомовних працях (Шарлемань, 1927; Решетило, 2013: 61). З цим родом, як і з усіма іншими австралійськими ссавцями, пов'язана історія вживання асоціативних назв. Перші європейські поселенці в Австралії помилково сприймали цих тварин за маленьких ведмедів. Через їхню здатність до риття і спостереження появи тварин з нір вомбатів також сприймали подібними до борсука (Hildyard, 2001: 1671). Однак вомбат належить до інфракласу сумчастих і з огляду на систематику має далекий стосунок і до родини ведмедевих, і до родини борсукових. Проте період асоціативного сприйняття раніше невідомої тварини, властивий усім регіонам і стосовно багатьох нововідкритих таксонів³⁸, пройшов, і латинська назва (утворена на основі місцевої) стала основою для сучасної вернакулярної назви у більшості мов світу, зокрема й українській.

Гієна — *Hyaena* Brisson, 1762. Слово здавна вживається в науковій літературі (Шарлемань 1927; Маркевич, Татарко, 1983 та ін.). Слово *Hyaena* має грецьке походження й означає «свиноматка» (Skeat, 1993: 213).

Лев — *leo*, *Panthera leo* (Linnaeus, 1758). Слово має давнє семітське походження. (Болдирев та ін., 1989: 206). Повну назву виду наводять як «пантера лев», подаючи «лев» у синонімії (Маркевич, Татарко, 1983). Очевидно, що назви виду латиною й українською є ідентичними, проте, напевно, слово «лев» з'явилося в доліннеївську епоху (наукова назва зафіксована К. Ліннеєм 1758 р.).

Лемур — *Lemur* Linnaeus, 1758. Слово *lemures* у римській міфології означає «духи смерті»; тварина названа так за нічний спосіб життя (Skeat, 1993: 244). Назва поширена в українськомовних працях із зоологічної номенклатури (Шарлемань 1927; Маркевич, Татарко, 1983). Назва *Lemuriformes* (для ряду мавпоподібних³⁹), що базується на назві *Lemur*, запропонована нами як відповідник описової й нетипіфікованої назви *Primates* (Загороднюк, 2008).

Леопард — *Leopardus* Gray, 1842. *Leopardus* — рід котових, що включає леопарда Жофруа, оцелота (в англ. часто як «леопард карликовий», *dwarf leopard*) тощо. Назва «леопард» має безперечно латинську основу — *Leopardus* (Wordsense..., 2015): «пізня латинь, із давньогрецької *λεόπαρδος* (*leopardos*), від *λέων* (*lēos*, лев) + *πάρδος* (*pardos*, самець пантери)»⁴⁰. Цю назву також вживають для африканської пантери — *Panthera pardus* (пантера пардус). Для уникнення неоднозначностей та у зв'язку з відсутністю інших назв для роду *Leopardus* доцільним для його позначення є використання українізованої латини — «леопард» як повного відповідника наукової (латинської) назви.

Пардус (пантера пардус) — *Panthera pardus* (Linnaeus, 1758). Номен «пардус» є транслітерацією з латини. Латинське *pardus* походить від грецького *πάρδος* — «пантера, леопард»⁴¹ (Skeat, 1993: 329) (див. також «леопард»), яке, можливо, походить від івриту *Bārōd* — «плямистий» (Mozeson, 2001: 310). Слово *pard* також є архаїчною назвою для позначення леопарда (Stevenson, Waite, 2011: 1040). О. Маркевич і К. Татарко (1983) пропонують основною назвою біномен «пантера леопард» із синонімами «барс, леопард, пардус». Номен «пардус» збігається з науковою

³⁸ В Україні те саме відбувалося з назвами маловідомих і чужоземних тварин.

³⁹ У часи Ліннея для позначення поняття «мавпа» використовували слово *Simia*, проте останнє з часом визнали неприйнятним для використання. Відповідником українського номену «мавпа» (фонетично близьке до «мавка») нами рекомендовано вважати рід *Cercopithecus* з родини *Cercopithecidae* (Мавпові).

⁴⁰ Йдеться про те, що це позначення чоловічого роду. Слово «пантера» — це сучасне словникове тлумачення, «пардус» — це, найімовірніше, позначення великого kota, якими були і є види роду *Panthera* в сучасному розумінні (напевно, що не тільки). Варто пам'ятати, що таксономія розвивається. Наприклад, у системі К. Ліннея всі види пантер описано як представників роду *Felis* (Linnaeus, 1758: 41–43).

⁴¹ Зазвичай під «пардусом» у давньогрецькій розуміють самця пантери, тобто правильно було би писати не «пардус = пантера», а «пардус = самці великих котових» (ймовірно, роду *Panthera*, тобто великі коти) (Пірдоc, 2016).

назвою цього виду — *Panthera pardus*, яку йому дав К. Лінней. Слово «пард» відоме в Україні з літописних джерел: з пардусами порівнювали воїнів, пардусів дарували⁴². Літописних пардусів інтерпретують дуже по-різному, то як пантер (зокрема й барсів), то як гепардів або рисей⁴³. У 11-томному словнику української мови (СУМ) під словом «пардус» розуміють різновид леопарда, поширений у пустелях Туркменії (Лагутіна, Ленець, 1975: 68) (ймовірно, *Panthera pardus saxicolor*).

Пантера — *Panthera* Oken, 1816. Слово «пантера» запозичене в давньоруську безпосередньо з грецької, πάνθηρ (Болдирев та ін., 2003: 278). Назва «пантера» давня й загальновізнана. Також зауважимо, що форму «чорна пантера» (меланісти пардуса *Panthera pardus* та ягуара *Panthera onca*) англійською позначають як «Black panther», хоча для роду *Panthera* вживають нерідко тільки латину. Українську назву роду «пантера» вжито в «Зоологічному словнику» (Маркевич, Татарко, 1983) та в інших джерелах.

Пума — *Puma* Jardine, 1834. Слово посередництвом іспанської запозичене з мови кечуа (Болдирев та ін., 2003: 633). У роді два види — пума кугуар (*P. concolor*) і пума ягуарунді (*Puma yagouaroundi*, див. далі). Назву роду однозначно запозичено в українську з латини; вона вживана без синонімів у всіх довідкових виданнях і словниках, проте в «Зоологічному словнику» 1983 р. номен «пума» наведено тільки в такому форматі: «кіт пума, пума, кугуар, *F[elis]. concolor* Linne» (Маркевич, Татарко, 1983: 190). Назва «пума» видової групи в латині належить підвиду *Puma concolor puma* Molina, 1782 (Wilson, Reeder, 2005), і, очевидно, спочатку стосувалася тільки цього підвиду (або щонайбільше виду *P. concolor*).

Сурикат — *Suricata suricatta* (Schreber, 1776). Українська назва прямо утворена з латинської (власне, з наукової назви, яка може бути латинізованою формою якоїсь іншої вернакулярної назви). В африкаанс використовується слово *graatjimeerkat*, але *stokstertmeerkat* також добре вкоренилося. Слово *suricate*, імовірно, є французьким запозиченням від голландців, поданим у найбільш придатній формі (Staadens, 1994). Назву «сурикат» для цих колоніальних хижих ссавців наведено в підручнику «Зоогеографія» (Решетило, 2013: 95).

Тигр — *tigris*, *Panthera tigris* (Linnaeus, 1758). Видова назва є запозиченням із грецької τίγρις, яка, можливо, має іранське походження (Болдирев та ін., 2006: 564). За «Зоологічним словником», повна форма назви — «пантера тигр» (Маркевич, Татарко, 1983). Очевидно, що іменникова форма видового означення має повне право на самостійне використання, як і в низці інших випадків (напр., кінь тарпан, мустела горностай, лис корсак, пума ягуарунді тощо). Як і в інших наведених тут прикладах, ми наводимо іменникові означення окремо від родової назви.

Тупайя — *Tupaia* Raffles, 1821. Назву «тупайя» пов'язують із тубільними позначеннями цього ссавця та подібних за способом життя дендрофільних гризунів, поширених у Південно-Східній Азії (при цьому типовий вид *Tupaia glis* спочатку описано як представника роду *Sorex* — *Sorex glis*). Цю назву наводять як у давніх джерелах (Шарлемань, 1927: 28), так і в пізнішому зоологічному словнику (Маркевич, Татарко, 1983: с. 256). Інколи родову назву наводять як «тупая» (без йотування)⁴⁴.

⁴² Прославляючи князя Святослава Хороброго, літописець писав, що той «хоробрый і легкий, ходив як пардус, воен багато вчиняючи» (за: Повість..., 1990: рік 964; в оригіналі: «хоробръ и легокъ · ходя акы пардусъ · воины многи твораше»). В іншому місці літопису говориться про те, що цих екзотичних тварин використовували як дари: «Олег поїхав попереду до Юрія й дав йому пардуса» (Літопис..., 1989: рік 1147), а в іншому місці: «Святослав дав Ростиславу пардуса і двох коней борзих під кованими сідлами» (Літопис..., 1989: рік 1160).

⁴³ Дослідник Леонід Махновець вважає, що під словом «пардус» мали на увазі гепарда (Літопис..., 1989: рік 964). Яременко ж переклав слово «пардус» як «барс» (Повість, 1990: рік 964). С. Парамонов (Лесной, 1962) вважає, що йдеться про рись (пардус — це, на нашу думку, позначення великого kota), проте М. Шарлемань (1960) інтерпретує «пардусів» як гепардів, яких дарували князям. Тим більше в «Слові о полку Ігоревім» літописець порівнює половців зі зграєю пардусів, а саме для гепардів характерно полювання сім'єю або виводком. Інші дослідники «Слова» (напр., С. Шамбінаго та В. Ржиги) вважають, що мова має йти про барсів (Дмитриєва і др., 1985).

⁴⁴ Правопис дає простір для написання подібних слів. З одного боку, треба писати параноя, секвоа, з іншого боку, — фойє, майя (Український..., 2015).

Ягуарунді (пума ягуарунді) — *Puma yagouaroundi* Geoffroy Saint-Hilaire, 1803. Слово «ягуарунді» запозичене в латину з мов тупі-гуарані (корінного населення Бразилії) — *yaguára* (ягуар) означає «хижак», *undi* означає «темний» (Skeat, 1993: 224; Stevenson, Waite, 2011: 759); слово адаптоване для вжитку в українській мові за аналогією з назвою іншого виду родини котових, ягуара (Решетило, 2013: 75).

Іншими прикладами пристосування латини для формування нових українських назв екзотичних тварин є: тапір — *Tapirus* Brisson, 1762; жирафа — *Giraffa* Brisson, 1762; інія — *Inia* d'Orbigny, 1834; платаніста — *Platanista* Wagler, 1830; шиншила — *Chinchilla* Bennett, 1829; лорі — *Loris* É. Geoffroy, 1796; галаго — *Galago* É. Geoffroy, 1796; індри — *Indri* É. Geoffroy & G. Cuvier, 1796; дюгонь — *Dugong* Lacépède, 1799; тенрек — *Tenrec* Lacépède, 1799; ценолест — *Caenolestes* Thomas, 1895.

Обговорення

Потреба і шляхи поповнення українського наукового словника

Процес формування зоологічного словника є тривалим і дотепер далеким від завершення. Це пов'язано не тільки з великим обсягом відомих нині таксонів ссавців (понад 5 тис. тільки сучасних видів), але й із численними ревізіями таксономії, які закономірно ведуть до виокремлення нових видових форм та опису нових надвидових груп, від родів до рядів. З урахуванням виразної тенденції до уніфікації та типізації назв надродових груп на основі назв типових родів (напр., рід *Миша* → родина *Мишеві* → ряд *Мишоподібні*) обсяг неназваних українською таксонів може виявитися дещо меншим. Проте він у кожному разі є значно більшим, ніж наявні синонімічні ряди, що відомі для тих груп, які мають українські назви і з яких можна запозичувати ці «запасні» назви для означення нових (для наших словників) таксонів.

Наприклад, при ревізії гризунів-землеріїв ми використали незалучені в поточній номенклатурі українські назви наших землеріїв (кротів, сліпаків) для позначення низки чужоземних груп, зокрема «кертія» для *Tachyoryctes* та «ритник» для *Cannomys*⁴⁵ (Коробченко, Загороднюк, 2009). Таким самим способом позначено низку родів, зокрема в родині Воловоочкові (Trogglodytidae), в класифікації птахів (Фесенко, 2013 б, 2015).

Проте очевидно, що такого запасу небагато, навіть якщо використовувати різні варіанти форматування назв такими продуктивними суфіксами, як *-ець*, *-ак* тощо. Тож одним з основних джерел розширення словника є запозичення з інших мов. Такі запозичення не варто обмежувати якимось одним мовним орієнтиром (напр., близькими слов'янськими мовами), а добирати з усього спектру варіантів ті номени, які мають близьку й доречну для української фонетики основу. Серед них чільне місце посідає саме латина або латинізовані форми грецької та інших мов. При розгляді нових таксонів, у назвах яких латина ускладнена асоціативними формантами (напр. *Spalax* → *Nannospalax*, *Meles* → *Parameles*, *Echinus* → *Hemiechinus*, *Nycteris* → *Micronycteris*) або є незручною для транскрипції (напр. *Biswamoyopterus*⁴⁶), конструктивним стає пошук простіших місцевих назв. Тобто, запозичення можуть бути не з латини, а з інших мов (зокрема й англійської), проте у низці випадків, як це зроблено в номенклатурі птахів (Фесенко, 2013 б), значний словниковий резерв надають аборигенні назви тварин з тих районів, де вони поширені.

Вибір латинських або умовно латинських назв, власне тих, які є загальноприйнятими позначеннями зоологічних таксонів, визнані в усіх без винятку мовах і є валідними на засадах МКЗН (пріоритетність, придатність тощо), може бути найбільш конструктивним шляхом для

⁴⁵ Ще для одного роду, *Rhizomys*, використано кальку з латини — *різоміс*.

⁴⁶ Таких назв дуже багато. Прикладами з останнього зведення «Види ссавців світу» (Wilson, Reeder, 2005) є: *Abeomelomys*, *Anourosorex*, *Archboldomys*, *Pseudantechinus*, *Micropotamogale*, *Calyptophractus*, *Rheithrosciurus*, *Ammospermophilus*, *Microakodontomys Brucepattersonius*, *Pithecheirops*, *Stenocephalemys*, *Platacanthomys*, *Euryzygomatomys*, *Kannabateomys*, *Pipanaococtomys*, *Tympanoactomys*, *Rhizoplagiodontia*, *Elasmodontomys*, *Paracrocidura*, *Ruwenzorisorex*, *Episoriculus*, *Harpyionycteris*, *Balantiopteryx*, *Leptonychotes*, *Phacochoerus*, *Hexaprotodon*, *Hyemoschus*, *Przewalskium*, *Cephalorhynchus* та ін.

формування переліків назв таксонів, які не мають українських відповідників у сучасних версіях словників. Власне, такий підхід давно сформувався, хоча на цьому й не було акцентовано увагу. Приклади таких нововведень на основі латинських назв ми бачимо і при аналізі словника 1927 р. (Шарлемань, 1927), і «Зоологічного словника» 1983 р. (Маркевич, Татарко, 1983). Автори прямо про це не пишуть, проте кількість таких запозичень є значною.

Власне, цією своєю працею ми маємо на меті продемонструвати продуктивність таких запозичень двома способами: шляхом прямого транскрибування назв і незначної трансформації їх (відкидання закінчень, що запропонували автори в одній із попередніх праць (Загороднюк, Ємельянов, 2012). Окрім цього, вернакулярні назви є цінним джерелом для формування наукових назв. У авторському доробку таким прикладом є рід гризунів *Volemys* (англ. vole — норця) (Загороднюк, 1990), назву якого українською можна відтворювати співзвучно — волеміс.

Зрештою запозичення призвели до збагачення української наукової мови новими термінами, які виявилися потрібними з огляду на збільшення кількості визнаних таксонів (видів, родів, родин) (Фесенко, 2007, 2013 б; Загороднюк, 2009). Важливо також нагадати одну з раніше викладених тез (Загороднюк, 2001 а) про те, що нові назви за певного рівня милозвучності асимілюються в мову значно легше (бо вони простіші для сприйняття за смисловим навантаженням і фонетикою), ніж складні асоціативні назви (напр., ондатру називали «мускусним пацюком»).

Неузгодженість латинських і вернакулярних назв

На шляху узгодження українських і латинських назв є помітні перепони. Серед них і такі, які стосуються закріплення пар українських і латинських назв за різними таксонами. Наприклад, номен «вампір» останнім часом асоціюється з кровосисними кажанами роду *Desmodus* (Решетило, 2013: 73), проте саме *Vampirum* згаданий у словниках як «вампір» (напр., Шарлемань, 1927: 28; Маркевич, Татарко, 1983: 156). Проблеми додає містична інтерпретація цієї істоти: вампірами нерідко називають кровосисних істот, проте *Vampirum* — м'ясоїдна тварина, натомість кровосисними є *Desmodus*. У відповідності з латиною й у зв'язку з наявністю назви в обох цитованих зоологічних словниках «вампіром» слід іменувати саме рід *Vampirum* Rafinesque, 1815.

Аналогічна проблема виникає при використанні ще деяких назв.

Зокрема вернакулярна назва роду *Panthera* — «пантера», а один із його видів, *Panthera pardus*, має назву «пантера леопард, або барс, або леопард, або пардус» (Маркевич, Татарко, 1983). У рамках викладеної тут системи поглядів очевидним є надання переваги назві «пардус», попри поширене вживання номену «леопард» для *Panthera pardus* в імперських мовах, зокрема англійській та російській. Цю точку зору посилює ще одна особливість зооніміки котових: британська та російська назви пардуса (leopard, леопард) збігаються з науковою назвою іншого відомого роду — *Leopardus* Gray, 1842. Очевидно, що цей рід має називатися не інакше, ніж «леопард», оскільки, по-перше, немає інших назв для нього, а, по-друге, проблема омонімії іншомовних вернакулярних назв *P. pardus* із науковою назвою роду *Leopardus* не є проблемою української зооніміки. Тим паче, що вид *P. pardus* давно має власні українські назви. У біноменізованій та однослівній формах ми пропонуємо вживати «пантера плямиста, або пардус».

Наприклад, у випадку з великими ссавцями маємо збіг назв *Mammuth Blumenbach, 1799* (мастодонти) та *Mammuthus Brookes, 1828* (мамути) при запозиченні в українську мову. Очевидно, що мамути є повним відповідником до номену «*Mammuth*» (ймовірно, також його основою, тобто запозиченням у латину з нашої або й інших мов), проте номенклатурні колізії зіграли злий жарт із мастодонтами, далекими родичами мамутів. Така колізія виникла через виявлену преокупацію їхньої назви *Mastodon*, яку довелося замінити на назву *Mammuth* (хронологічно наступну за «*Mastodon*» придатну для вжитку назву), яка подібна до *Mammuthus*, а в українській і деяких інших мовах фактично ідентична в прочитанні. Попри таку заміну, вернакулярна назва «мастодон(т)» (дослівно з грецької — сосочковий зуб) не змінилася в більшості мов.

Проблема формування родових вернакулярних назв

Більшість назв ссавців в українській мові формувалися як уніномінальні, в іменниковій формі й стосувалися переважно видів у сучасному їх розумінні (а нерідко й груп близьких видів), і вони не були родовими назвами. Винятком є надвидові групи дрібних ссавців, класифікація яких не передбачала детальнішої розробки через незначну увагу до їхнього фактичного різноманіття, оскільки їх класифікування і дослідження були спрямовані переважно на визначення їхньої ролі у житті людей та обмеження їхньої присутності. Тому такі об'єкти позначали узагальнювальними назвами (миші, полівки, вовчки, гризуни, щури, кажани, лилки, землерийки), і навіть стосовно середньорозмірних ссавців позначення «вернакулярних видів» відповідали більше сучасним родам або й родинам (ховрахи, їжаки, тхори, зайці), але не видам⁴⁷. Натомість, великі ссавці (особливо хижі й копитні) часто мають не лише власні видові назви, але й назви окремих вікових або статевих груп, кряжів, а часом і навіть гібридів⁴⁸.

Проте найбільшою проблемою у номенклатурі є не вибір чи усталення назв видів (такі часто є у достатній кількості), а відсутність назв для багатьох надвидових груп. Особливо це стосується великих ссавців, для яких зооніміка добре представлена не гіперонімами (як у випадку з дрібними ссавцями), а численними гіпонімами, зокрема й назвами різноманітних внутрішньовидових і нетаксономічних груп. Надвидових назв у великих ссавців дуже мало, і майже всі вони штучні або не таксономічні (напр., маржина, худоба, бидло, копитні). Якщо у випадку з дрібними ссавцями резервом для формування назв для позначення різних родів є синонімічні ряди, складені з регіональних назв «звичайних» видів (Загороднюк, 2009), то стосовно великих ссавців таких назв часто зовсім немає.

Одним із дванадцяти принципів формування родових назв, сформульованих нами раніше (Загороднюк, 2001 а), є: «8. «Відновлення» родових назв. Для родів, представники яких мають давні власні назви, доцільно відтворювати спільну родову назву на основі [назви] типового виду...», а коли таке неможливо (зокрема коли назва однозначно пов'язана з видом і не може поширюватися на інші види того роду). Такий підхід нами застосовано у розгляді «мисливської» фауни України, у т. ч. при виборі української назви для роду *Mustela*, який включає в себе (над)види ласка, тхір, норка тощо, а типовим видом є горностай, тому нами вжито назву «мустела» (Загороднюк, Дикий, 2012).

«Відновлення» назв актуальне для таких родів, у яких кожний вид мав власну уніномінальну назву. У всіх випадках це стосується виключно великорозмірних і добре відомих загалу ссавців. Прикладами таких родів є *Panthera*, *Mustela*, *Leopardus*, *Canis* тощо. Щодо одних із них практика вживання родової назви фактично вже склалася (напр., «пантера» для *Panthera*), в інших випадках такі пропозиції ще доволі нові: як уже апробовані («мустела» для *Mustela*), так і тільки запропоновані тут («леопард» для *Leopardus*). Також є назви, які здаються не дуже зручними для позначення диких форм (напр., «пес» для *Canis*, який включає в себе вовка, шакала тощо).

Подібна проблема виникла з номеном «бабак» як родовою назвою. У першоджерелах «бабак» — це вид *Marmota bobak*, але це був єдиний вид, відомий в Україні. Щоправда, ще був «свистун», або бабак альпійський, згаданий у словниках (найближчі знахідки у Татрах). Надалі сталося розширення поняття «бабак» на обсяг всього роду *Marmota*, для позначення якого також вживали номен «сурок». У літературі щодо українських назв бачимо обидва ці варіанти.

⁴⁷ Така практика в окремих галузях збереглася дотепер. Так, у державній статистичній звітності щодо мисливської фауни (форма «2тп-мисливство») «видами» названо такі роди, як «лисиця» (у фауні України є два види), «куниця» (два види), «козуля» (два види), «норка вільна» (два види) (Загороднюк, Дикий, 2012).

⁴⁸ Питання вибору титульних назв для видів або й родів з набору назв окремих вікостатевих груп (напр., бик чи корова, вівця чи баран, коза чи козел) розглянуто в окремій публікації (Загороднюк, Дикий, 2012), як і питання позначення окремими назвами гібридів (Загороднюк, 2011).

Так, у словнику 1927 р. для *Marmota bobak* вказано «бабак, або байбак»⁴⁹, а для *M. marmota* (типичний вид для роду *Marmota*) — «свистун альпійський» (Шарлемань, 1927: 21). У «Зоологічному словнику» (Маркевич, Татарко, 1983: 249) для роду *Marmota* наведено «бабак», а для його «українського» виду — «бабак степовий, байбак». У списку теріофауни 1999 р. — «сурок» для всього роду, а для наявного в Україні виду — «сурок степовий, або байбак» (Загороднюк, 1999). Проведений згодом аналіз показав перевагу номену «бабак» перед «сурок» для позначення цього роду (Загороднюк, 2009; Загороднюк, Дикий, 2012). В останньому зведенні щодо теріофауни України подано родову назву «бабак» (Загороднюк, Ємельянов, 2012).

Запозичення вернакулярних назв з інших мов

Ще один важливий пласт називництва — перенесення іншомовних вернакулярних назв в українську мову без посередництва латини (в суто систематичному її розумінні). Розглянемо один із найтиповіших випадків — назву «кенгуру».

Слово «кенгуру» походить з мови австралійських аборигенів (Stevenson, Waite, 2011: 774) і використовується в українськомовних джерелах (Шарлемань, 1927; Решетило, 2013: 178). Усупереч поширеному міфологічному, згідно з яким кенгуру означає «я вас не розумію», насправді «кенгуру», а точніше «генгуру» — це позначення одного з видів кенгуру мовою місцевого народу Гуугу-Імідір (Haviland, 1974).

Доречно зауважити, що багато інших видів австралійських сумчастих, що мали асоціативні назви (напр., сумчастий вовк, сумчастий борсук, сумчаста миша тощо) останніми роками отримали власні уніфіковані назви, укладені на основі місцевих назв або латинських, які нерідко також базуються на місцевих назвах.

Багато австралійських натуралістів середини ХХ ст. відроджували забуті аборигенні назви для визнаних на той час видів (Blair, Collins, 2001: 142). І як показує приклад використання назв корінних австралійських народів у міжнародній номенклатурі, це не тільки сприяє збагаченню різних мов, а й певним чином представляє місцевий мовний доробок на міжнародному рівні. У міжнародний вжиток увійшли такі вернакулярні й наукові назви: білбі (*Macrotis*), валлабі (*Wallabia*), динго (*Canis lupus dingo*), квока (*Setonix*), квол (*Dasyurus*), коала (*Phascolarctos*), намбат (*Myrmecobius*), падемелон (*Thylogale*), потору (*Potorous*). Подібний досвід сформувався і в інших розділах зоологічної класифікації й номенклатури, зокрема в орнітології⁵⁰.

Висновки

Українська зооніміка має значний потенціал розвитку як шляхом адаптації, так і шляхом перекладів відповідних наукових назв. Ефективним підходом до розширення словникової бази і переліків українських назв є наукові (латинські й латинізовані) назви, запозичені як іменники чоловічого роду II відміни (напр., дельфін для *Delphinus*, молос для *Molossus*) та іменники жіночого роду I відміни (напр., ондатра для *Ondatra*, кавія для *Cavia*). З-поміж перекладених назв наведемо такі: мураход (*Myrmecophaga*), вухань (*Plecotus*), нічниця вусата (*Myotis mystacinus*).

Також показано, що зворотній процес формування наукових назв на основі адаптацій місцевих вернакулярних назв є перспективним і корисним напрямом розвитку наукової номенклатури. Зокрема й українські назви тварин збагатили наукову номенклатуру, наприклад: бабак (*Marmota bobak*), перегузня (*Vormela peregusna*), суслик (*Spermophilus suslicus*). З іншого боку, латинізація місцевих вернакулярних назв і подальша адаптація до української мови є ще одним шляхом розширення української словникової бази. Прикладами можуть слугувати такі назви, як пума (*Puma*), лев (*Panthera leo*), вампір (*Vampyrum*).

⁴⁹ У визначнику 1920 р. той самий автор подавав інший порядок назв — «*Marmota bobak* (Schreb). Байбак[,] або бабак» (Шарлемань, 1920: 33).

⁵⁰ Зокрема, для використання в українській номенклатурі, через посередництво англійської, запропоновано кілька назв родів птахів з мов жителів Гавайських островів (Фесенко, 2013 б).

Подяка

Автори красно дякують Г. Фесенку, Ю. Куцоконь за важливі обговорення та цінні редакційні зауваження. Наша щира подяка також М. Баніку, А. Бокотею, А. Затушевському, Ю. Кобіву, В. Константіновій, В. Різуну, І. Шидловському за допомогу в пошуку давніх і рідкісних видань та цінні коментарі. Дякуємо З. Баркасі за участь в обговоренні окремих положень, етимології й редагування англомовних частин тексту та В. Корнееву, Г. Городиській, Н. Новиченко і В. Константіновій за важливі зауваження та редагування окремих частин цієї праці.

Література

- Абеленцев, В. І., Підоплічко, І. Г., Попов, Б. М. Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани. — Київ : Наукова думка, 1956. — 448 с. — (Фауна України; Том 1: Ссавці; вип. 1).
- Аникин, А. Е. Русский этимологический словарь Вып. 3 (бе — болдыхать) / Ин-т филологии Сиб. отд. РАН. — Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. — 344 с. — ISBN 978-5-9551-0356-3. — <https://goo.gl/dBzunr>
- Аркушин, Г. Л. (упоряд.). Словник зоонімів північно-західної України. — Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2016. — 288 с. — <https://goo.gl/Hm9cdt>
- Болдирев, Р. В., Коломієць, В. Т., Кристенко, А. П. та ін. (укл.). Етимологічний словник української мови. — Київ : Наукова думка, 1982. — Том 1 (А — Г). — 632 с.
- Болдирев, Р. В., Коломієць, В. Т., Кристенко, А. П. та ін. (укл.). Етимологічний словник української мови. — Київ : Наукова думка, 1985. — Том 2 (Д — Копці). — 572 с.
- Болдирев, Р. В., Коломієць, В. Т., Лукінова, Т. Б. та ін. (укл.). Етимологічний словник української мови. — Київ : Наукова думка, 1989. — Том 3 (Кора — М). — 552 с.
- Болдирев, Р. В., Коломієць, В. Т., Кристенко, А. П. та ін. (укл.). Етимологічний словник української мови. — Київ : Наукова думка, 2003. — Том 4 (Н — П). — 656 с.
- Болдирев, Р. В., Коломієць, В. Т., Лукінова, Т. Б. та ін. (укл.). Етимологічний словник української мови. — Київ : Наукова думка, 2006. — Том 5 (Р — Т). — 704 с.
- Верхратський, І. О кожанях // Правда. Письмо наукове и литературное / Під ред. Н. Вахнянина. — Львів : Друкарня Інститута Ставропігійського. — Львів, 1869 а. — Рочник 3, Ч. 17. — С. 150–151.
- Верхратський, І. Г. Початки до уложення Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної. — Львов: Тип. Ин-та Ставропиг. Під зарядом С. Гучковского, 1869 б. — Вип. 2. — 40 с. — <http://bit.ly/2ovZcU6>
- Верхратський, І. Знадоби до словаря южнорусского. I. — Львів : з печатні товариства імен. Шевченка, 1877. — 88 с. — <https://goo.gl/eb2ib>
- Верхратський, І. Нові знадоби до номенклятури і термінології природописної, народної зібрані між людьми. — Львів, 1910 а. — 84 с.
- Верхратський, І. Зоологія на низші кляси шкіл середних. Видання IV. — Львів : Печатня Загальна, 1910 б. — 214 с.
- Верхратський, І. Зоологія на низші кляси середних шкіл. Після четвертого видання переробив Микола Мельник. — Львів : Українська книгарня і антикварна, 1922. — 189 с.
- Гащак, С., Хуфбер, С., Маклюк, Ю. и др. Про видове розмаїття мишей роду *Sylvaeus* в Україні // Раритетна теріофауна та її охорона. — Луганськ, 2008. — С. 80–92. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 9).
- Гнатюк, В. (зібрав). Українські народні байки (звіринний епос). Том 1–2. — Львів : Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1916. — Том 1–2. — 559 с. (Наукове товариство ім. Шевченка. Етнографічний збірник; Томи 37–38). [Електронна копія: <http://elib.nplu.org/object.html?id=1051>]
- Грінченко, Б. Словарь української мови (в 4-х тт.). — Київ : Вид-во Академії наук Укр. РСР, 1958. — Том 2. — 456 с.
- Дмитриева, Л. А., Лихачева, Д. С., Творогова, О. В. (сост.). Слово о полку Игореве : Сборник. — Ленинград : Сов. писатель, 1985. — 498 с.
- Дулицкий, А. И. Биоразнообразие Крыма. Млекопитающие: история, состояние, охрана, перспективы. — Симферополь : СОНАТ, 2001. — 208 с.
- Жарський, Е. Тварини // Географія українських і сумежних земель / За ред. В. Кубійовича. — Львів, 1938. — С. 239–250. — (Факсимільне перевидання. Київ : Обереги, 2005).
- Желеховский, Е., Недільський, С. Малоруско-німецкий словарь. — Львів, 1886. — Том 2: П — Я. — 632 с.
- Загороднюк, И. В. Таксономия, распространение и морфологическая изменчивость полевок рода *Terricola* Восточной Европы // Вестник зоологии. — 1989. — № 5. — С. 3–14. — <https://goo.gl/PriIgr>
- Загороднюк, И. В. Кариотипическая изменчивость и систематика серых полевок (*Rodentia*, *Arvicolini*). Сообщение I. Видовой состав и хромосомные числа // Вестник зоологии. — 1990. — № 2. — С. 26–37.
- Загороднюк, И. В. Обзор рецентных таксонов *Muroidea* (*Mammalia*), описанных с территории Украины (1777–1990) // Вестник зоологии. — 1992. — № 2. — С. 39–48.
- Загороднюк, И. В. Идентификация восточноевропейских форм *Sylvaeus sylvaticus* (*Rodentia*) и их географическое распространение // Вестник зоологии. — 1993. — Том 27, № 6. — С. 37–47. — <https://goo.gl/6rdX6j>

- Загороднюк, И. В., Федорченко, А. А. Аллопатрические виды грызунов группы *Spermophilus suslicus* (Mammalia) // Вестник зоологии. — 1995. — Том 29, № 5–6. — С. 49–58.
- Загороднюк, И. В. (ред.). Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Ін-т зоол. ім. І. Шмальгаузена НАН України. — Київ, 1999. — 222 с. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 2). — ISBN 966-02-1280-1.
- Загороднюк, И. Роди звірів східноєвропейської фауни та їх українські назви. Частина 1. Загальні положення. Комахоїдні, кажани та хижі // Вісник Національного науково-природничого музею. — Київ, 2001 а. — Вип. 1. — С. 113–131. — <https://goo.gl/pbAQRl>
- Загороднюк, И. В. Номенклатура и система рода *Arvicola* // Водяная полевка. Образ вида / Под ред. П. А. Пантелеева. — Москва : Наука, 2001 б. — С. 174–192.
- Загороднюк, И. Наземні хребетні України та їх охоронні категорії (довідник). — Ужгород : Ліра, 2004. — 48 с. — ISBN 966-8266-09-9. — <https://goo.gl/rk6EXA>
- Загороднюк, И. В. Наукові назви рядів ссавців: від описових до уніфікованих // Вісник Львівського університету. Серія Біологічна. — 2008. — Вип. 48. — С. 33–43.
- Загороднюк, И. В. Таксономія і номенклатура немишовидних гризунів фауни України // Збірник праць зоол. музею. — 2009. — № 40. — С. 147–185.
- Загороднюк, И. В. Ссавці північного сходу України: зміни фауни та знань про її склад від огляду О. Черная (1853) до сьогодення. Повідомлення 2 // Вісник Національного науково-природничого музею. — Київ, 2010. — Том 8. — С. 33–60.
- Загороднюк, И. Міжвидова гібридизація і фактори її формування на прикладі теріофауни Східної Європи // Біологічні Студії. *Studia Biologica*. — 2011. — Том 5, № 2. — С. 173–210.
- Загороднюк, И., Харчук, С. Називничі засади опису таксономічного різноманіття ссавців Європи // Науковий вісник НУБіП України. Сер. Лісівництво та декоративне садівництво. — 2011. — Вип. 164, ч. 3. — С. 124–135. — <https://goo.gl/e0BPDc>
- Загороднюк, И., Дикий, И. Мисливська теріофауна України: видовий склад і вернакулярні назви // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. — 2012. — Вип. 58. — С. 21–44. — <https://goo.gl/073qER>
- Загороднюк, И. В., Ємельянов, И. Г. Таксономія і номенклатура ссавців України // Вісник Національного науково-природничого музею. — 2012. — Том 10. — С. 5–30. — <https://goo.gl/INTXFr>
- Загороднюк, И. «Земляний заєць» у Східній Європі: *Ochotona* чи *Allactaga*? // Праці Теріологічної школи. — 2016. — Том 14. — С. 16–33.
- Загороднюк, И., Годлевська, Л., Тищенко, В., Петрушенко, Я. Кажани України та суміжних країн: керівництво для польових досліджень / Нац. наук.-прир. музей НАН України. — Київ, 2002. — 110 с. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 3). — ISBN 966-02-2476-1.
- Іоненко, І. Р. Латинська мова і основи медичної термінології: Навчальний посібник для студ. 1 курсу мед. навч. закл. — Харків: ХНМУ, 2012. — 100 с. — <http://goo.gl/ZrTwDN>
- Кесслер, К. Ф. Животные млекопитающія // Труды Комиссии... для описания губерний Киевского учебного округа — Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской, Черниговской. — Киев, 1851. — 88 с. — (Естественная история губерний Киевского учебного округа. Том 1: Зоология. Часть систематическая).
- Корнеев, О. П. Визначник звірів УРСР. — Київ : Радянська школа, 1952. — 216 с.
- Корнеев, О. П. Визначник звірів УРСР. Видання друге. — Київ : Радянська школа, 1965. — 236 с.
- Коробченко, М., Загороднюк, И. Таксономія та рівні диференціації сліпаків (*Spalacidae*) фауни України і суміжних країн // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. — 2009. — Вип. 26. — С. 13–26.
- Коробченко, М. А., Загороднюк, И. В. Назви сліпаків (*Spalacidae*) фауни України: наукові й українські // Проблеми вивчення й охорони тваринного світу у природних і антропогенних екосистемах: Матеріали Міжнар. наук. конф. / За ред. І. В. Скільського, Н. А. Смірнова. — Чернівці : ДрукАрт, 2010. — С. 229–238. — <https://goo.gl/0UGPp2>
- Куцоконь, Ю., Квац, Ю. Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку // Біологічні студії. *Studia Biologica*. — 2012. — Том 6 (2). — С. 199–220. — <https://goo.gl/5tmVEM>
- Лагутіна, А. В., Ленець, К. В. (ред.). Словник української мови. — Київ : Наукова думка, 1975. — Том 6. — 832 с.
- Лесной, С. [Парамонов, С. Я.]. Откуда ты, Русь? Крах норманнской теории. — Виннипег, 1962. — <https://goo.gl/yrLbYh> (переизд.: Ростов-на-Дону : Донское слово, Квадрат, 1995. — ISBN 5-87942-007-8. — http://www.koob.ru/lesnoi_sergei/)
- Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. — Київ : Дніпро, 1989. — XVI + 591 с. — <http://izbornyk.org.ua/litop/lit.htm>
- Луценко, В. Тюркский фактор в истории и этногенезе украинцев / Электронное издание. — Turkistan Library, 2009. — 177 с. — <https://goo.gl/YlcrP1>
- Маркевич, О. П., Татарко, К. І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: термінологія і номенклатура. — Київ : Наукова думка, 1983. — 412 с.
- Межжерин, С. В., Загороднюк, И. В. Новый вид мышей рода *Apodemus* (Rodentia, Muridae) // Вестник зоологии. — 1989. — № 4. — С. 55–59.
- Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури: видання четверте. Ухвалений Міжнародним союзом біологічних наук: пер. Ю. П. Некрутенко. — Київ : Бібліотека офіційних видань, 2003. — XLIII + 175 с. — ISBN 966-96182-3-1.

- Мигулін, О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ : Вид-во АН УРСР, 1938. — 426 с.
- Найдавніші форми грошей (премонети) // Одеський музей нумізматики (веб-сайт). — 2000. — <https://goo.gl/6W2VbR>
- Некрутенко, Ю. Передмова до українського перекладу // Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. Видання четверте. — Київ : Інститут зоології НАН України, 2003. — С. IX–XXV.
- Ніколаєв, В. Ф. Матеріали до української наукової термінології. Матеріали до термінології по природознавству. Частина I. Назви звірів, птахів, комах та інших животин. — Полтава : Музей Полтавської губернської народної управи, 1918. — 60 с.
- Павлинов, И. Я., Россолимо, О. Л. Систематика млекопитающих СССР. — Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 285 с. — (Сборник трудов Зоол. музея МГУ; Том 25).
- Паночнін, С. Словник біологічної термінології / НДІ мовознавства ВУАН. — Харків : Держ. вид-во Радянська школа, 1931. — 89 с. — (Серія практичних словників. Матеріали до української термінології та номенклатури; Вип. 4).
- Пáрдос // wiktionary.org. — 2016. — <https://goo.gl/7WzwGV>
- Півторак, Г. П., Пономарів, О. Д., Стоянов, І. А., та ін. (укл.). Етимологічний словник української мови. — Київ : Наукова думка, 2012. — Том 6 (У — Я). — 568 с.
- Підоплічка, І. До біології хом'яка (*Cricetus cricetus* L.) // Вісник природознавства. — 1928. — № 1. — С. 23–36.
- Підоплічка, І. Г. Підсумки дослідження погадок за 1924–1935 р.р. // Збірник праць зоологічного музею. — 1937. — № 19. — С. 101–170.
- Підопличко, И. Г. О ледниковом периоде. — Киев : Изд. АН УССР, 1951. — Вып. 2. — 264 с.
- Підопличко, И. Г. О происхождении названий некоторых животных нашей фауны // Вестник зоологии. — 1967. — № 1. — С. 80–83.
- Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. — Київ : Рад. письменник, 1990. — 558 с. — <http://izbornyk.org.ua/pvlyar/yar.htm>
- Полушина, Н. Состояние популяций рукокрылых Западного Подолья // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 106–116. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Раковський, І. Зоологія : для вищих початкових шкіл та гімназій. — Київ ; Львів ; Відень : Вернигора, 1919. — 143 с.
- Раковський, І. (гол. ред.) Українська загальна енциклопедія (у трьох томах). — Львів, Станиславів, Коломия : Рідна школа, 1930–1933.
- Решетило, О. Зоогеографія : навчальний посібник. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 232 с.
- Решетник, Є. Г. До систематики і географічного поширення сліпаків (*Spalacidae*) в УРСР // Збірник праць зоологічного музею. — Київ, 1939. — № 23. — С. 3–21.
- Решетник, Є. Матеріали до вивчення систематики, географічного поширення та екології сліпаків (*Spalacinae*) УРСР // Збірник праць Зоологічного музею. — Київ, 1941. — № 24. — С. 23–95.
- Решетник, Є. Г. Систематика і географічне поширення ховрахів (*Citellus*) в УРСР // Труды Інституту зоології АН УРСР. — Київ, 1948. — Том 1. — С. 84–113.
- Скільський, І. В., Мелещук, Л. І., Тащук, М. В. Ссавці південно-східної частини Буковинського Передкарпаття // Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність : Матеріали наукової конференції 15 травня 2008 р. / За ред. О. П. Затуловська, І. А. Піддубний, І. В. Скільський. — Чернівці : ДрукАрт, 2008. — С. 52–67.
- Сокур, І. Т. Історичні зміни та використання фауни ссавців України. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. — 84 с.
- Сулейменов, О. О. Аз и Я. Книга благонамеренного читателя. — Грифон М, 2005. — 272 с. — ISBN 978-5-98862-008-2. — <http://goo.gl/RWQc2M>.
- Татаринів, К. А. Звірі західних областей України (Матеріали до вивчення фауни Української РСР). — Київ : Вид-во АН Укр. РСР, 1956. — 188 с.
- Топачевский, В. А. Слепышовые (*Spalacidae*). — Ленинград : Наука, 1969. — 248 с. — (Фауна СССР. Том 3: Млекопитающие. Вып. 3).
- Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. — Київ : Наук. думка, 2015. — 288 с. — ISBN 978-966-00-1509-8.
- Уманець, О. Ю., Селюніна, З. В., Руденко, А. Г., Ніточко, М. І. Ягорлицький півострів перспективна територія для природоохоронного резервування та для створення буферної зони Чорноморського біосферного заповідника // Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження: Матер. міжнар. наук. конф. — Армянськ : ПП Андреев О. В., 2007. — С. 93–96. — ISBN 978-966-96880-0-2. — <https://goo.gl/yLXIKo>
- Фесенко, Г. Форми українських назв родового рівня в класифікації птахів фауни України // Вісник Львівського ун-ту. Серія біологічна. — 2007. — Вип. 43. — С. 3–12.
- Фесенко, Г. В. Перспективи використання прикладкових іменників у формуванні національної номенклатури птахів світу (на прикладі родини Колібриєвих (*Trochilidae*)) // Бранта : Збірник наукових праць Азово-Чорноморської орнітологічної станції. — 2013 а. — Вип. 16. — С. 26–48.
- Фесенко, Г. В. Формування складу назв родів і видів птахів світу в українській лексиці // Наукові записки Державного природознавчого музею. — 2013 б. — Вип. 29. — С. 203–213.

- Фесенко, Г. В. Назви родів у вітчизняному іменуванні птахів світу. Ряд Горобцеподібні (Passeriformes). Частина 1 // Вісник Національного науково-природничого музею. — 2015. — Том 13. — С. 35–68.
- Храневич, В. Ссавці Поділля. Огляд систематичний. — Вінниця: Віндсдрук ім. Леніна, 1925. — 31 с. — (Кабінет виучування Поділля; Вип. 4).
- Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — 624 с. — ISBN 978-966-97059-0-7. — <http://redbook-ua.org/category/mammalia/>
- Чернай, А. Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест составленная, преимущественно по наблюдениям сделанным во время ученой экспедиции, совершенной в 1848 и 1849 годах. — Харьков: Университетская типогр., 1853. — Вып. 2 (Фауна млекопитающих и птиц). — 51 с. — <https://goo.gl/FtgSel>
- Шарлемань, М. Звірі України. Короткий порадник до визначання, збирання і спостереження ссавців (Mammalia) України. — Київ: Всеукр. кооп. видавн. союз, 1920. — 83 с. — <https://goo.gl/YJ8PxU>
- Шарлемань, М. Ссавці. — Плазуни. — Земноводдяні // Шарлемань, М., Татарко, К. Назви хребетних тварин. — Київ: Держ. вид-во України, 1927. — С. 9–67. — (Словник зоол. номенкл.; Ч. 2). — <https://goo.gl/BHoFGJ>
- Шарлемань, Н. В. Сергей Парамонов о «Слове о полку Игореве» // Труды Отдела древнерусской литературы. — Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960. — Том 16. — С. 611–616. — <https://goo.gl/aiXAgY>
- Шнаревич, І. Д. Фауна хребетних // Природа Чернівецької області. — Львів: Вища школа, 1978. — С. 109–114.
- Щербатюк, Г. Х. Зубатий — зубастий, трубчатий — трубчастий // Культура мови на щодень: інформаційно-довідкова система / Інститут української мови НАН України. — Київ, 2010. — <https://goo.gl/UCGfmk>
- Янголенко, К. І. Грецький сліпак з правобережжя р. Прут, його ареал і морфологічні особливості // Доповіді АН Укр. РСР. — 1966. — № 7. — С. 965–966.
- Adam, P. *J. Monachus tropicalis* // Mammalian Species. — 2004. — No. 747. — 9 p.
- Blair, D., Collins, P. (ed.). English in Australia. — John Benjamins Publishing, 2001. — 366 p.
- Booch-Árkossy, F. Nowy dokładny słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski. — Leipzig: H. Haessel, 1890. — <https://goo.gl/3wvvtT>
- Carlton, J. Invasive Species: Vectors And Management Strategies. — Washington: Island Press, 2003. — 536 p. — ISBN 9781610911535. — <https://goo.gl/9h2Cif>
- Clark, H. O., Murdoch, Jr J. D., Newman, D. P., Sillero-Zubiri, C. *Vulpes corsac* (Carnivora: Canidae) // Mammalian Species. — 2009. — No. 832. — 8 p. — <https://goo.gl/UM06IG>
- Haviland, J. B. A last look at Cook's Guugu-Yimidhirr wordlist // Oceania. — 1974. — Vol. 44 (3). — P. 216–232.
- Heidt, G. A. Arkansas mammals. — University of Arkansas Press, 1990. — 308 p.
- Hildyard, A. (ed.). Endangered Wildlife and Plants of the World. — Marshall Cavendish Corporation, 2001. — Vol. 12 (Umb-Zor). — 1724 p. — ISBN 0-7614-7206-1. — <https://goo.gl/d3Xbq3>
- Jackson, S. Australian mammals: biology and captive management. — Csiro Publishing, 2003. — 548 p.
- Jennings, J. B., Best, T. L., Rainey, J. C., Burnett, S. E. *Molossus pretiosus* // Mammalian Species. — 2000. — No. 635. — 3 p.
- Jones, T. R. Mammalia: A Popular Introduction to Natural History. — London: F. Warne, 1873. — 428 p.
- Kunz, T. H., Martin, R. A. *Plecotus townsendii* // Mammalian Species. — 1982. — No. 175. — 6 p.
- Lampert, K. (Opracował B. Dyakowski). Atlas Państwa zwierzęcego zwierzęta. — Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1905. — Część I: Zwierzęta ssące. — 82+VI s. — <https://goo.gl/OEOVsQ>
- Lariviere, S. *Mustela vison* // Mammalian Species. — 1999. — No. 608. — 9 p.
- Lina, P. H. C. Common Names of European Bats / UNEP / EUROBATS Secretariat. — Bonn, 2016. — 104 p. — (EUROBATS Publication Series No. 7). — <https://goo.gl/pQxO4Q>
- Linnaeus, K. Systema Naturae. Regnum Animaliae. — London, 1758 (1956). — 823 p. — <https://goo.gl/2EKP5t>
- Łomnicki, M. Wykrycie mamuta (*Elephas primigenius* Blumb) i nosorożca dyluwialnego (*Rhinoceros antiquitatis* Blumb) (w Staruni p. Bohorodczański) // Kosmos. — 1907. — Vol. 33. — P. 63–70.
- Majewski, E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich (...). — Warszawa: Druk Noskowskiego, 1889. — Tom 1: Słownik Polsko-Łaciński. — I-LX+546+LXI-LXV s. — <https://goo.gl/syIXhP>
- Mozeson, I. E. The Word: The Dictionary That Reveals the Hebrew Source of English. — New York: SP Books, 2001. — 313 p. — ISBN 1561719420. — <https://goo.gl/0bmXvq>
- Nowicki-Sila, M. Zoologia obrazowa dla klas niższych szkół średnich. (Zoologie mit Bildern für die niederen Klassen der Mittelschulen). — Universitäts-Dr., 1876. — 288 s. — <https://goo.gl/8Apuwp>
- Pallas, P. S. Zoographia Rosso-Asiatica. — Petropoli: Acad. Sci., 1811. — Tom. 1. — 568 p.
- Palmer, T. S. Index Generum Mammalium: A List of the Genera and Families of Mammals. — Washington: U. S. Government Printing Office, 1904. — 1006 p. — <https://goo.gl/lZUEAF>
- Partridge, E. Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English. — Routledge, 2006. — 992 p.
- Pearl, D. L. *Rhinolophus hildebrandti* // Mammalian Species. — 1994. — No. 486. — 3 p.
- Petruski, S. K. Historia Naturalna Zwierząt Ssących Dzikich Galicyjskich [etc.]. — Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1853. — 100 s. — <https://goo.gl/5PCY5i>
- Popova, L. V. Small mammal fauna as an evidence of environmental dynamics in the Holocene of Ukrainian area // Quaternary International. — 2015. — Vol. 357. — P. 82–92. — <http://goo.gl/rKEdyz>

- Popova, L. V. Evolutionary lineage of *Spermophilus superciliosus* — *S. fulvus* (Rodentia, Sciuridae) in the Quaternary of the Dnieper area: An ability of a biostratigraphical implication // Quaternary International. — 2016. — Vol. 420. — P. 319–328.
- Ruedi, M., Arlettaz, R. Biochemical systematics of the Savi's bat (*Hypsugo savii*) (Chiroptera: Vespertilionidae) // Journal of Zoological Systematics and Evolutionary Research. — 1991. — Vol. 29, Iss. 2. — P. 115–122. — <https://goo.gl/pYkyPr>
- Roberts, G. An etymological and explanatory dictionary of the terms and language of geology: designed for the early student, and those who have not made progress in the science. — London : Printed for Longman, Orme, Brown, Green & Longmans, 1839. — 183 p.
- Ruys, T., Bernard, Y. (coords). Atlas des Mammifères sauvages d'Aquitaine. — Cistude Nature & LPO Aquitaine. Edition C. Nature, 2014. — Tome 4 (Les Chiroptères). — 256 p.
- Sheehan, M. J. Word Parts Dictionary: Standard and Reverse Listings of Prefixes, Suffixes, Roots and Combining Forms, 2 ed. — McFarland & Co., 2000. — 294 p.
- Skeat, W. W. The Concise Dictionary of English Etymology. — Wordsworth Editions, 1993. — 633 p.
- Spanish Word Histories and Mysteries (SWHM): English Words That Come From Spanish. — Boston, New York : Houghton Mifflin Harcourt, 2007. — 240 p.
- Staaen, van, M. J. *Suricata suricatta* // Mammalian Species. — 1994. — No. 483. — 8 p.
- Staňek, W. Přírodopis prstonárodní, čili popsání zvířat, rostlin a nerostů wedlé tříd a řádů jejich. — Praha : Nákladem Českého Museum, 1843. — XIV+496+39 s. — (Malá Encyklopedie Naukowe; Díl 3). — <https://goo.gl/wu91TA>
- Stemonitis. Mammalia in the 10th edition of Systema Naturae // Wikipedia. — 2015. — <https://goo.gl/2fbbha>
- Stevenson, A., Waite, M. (red.). Concise Oxford English Dictionary. — OUP Oxford, 2011. — 1682 p.
- Stormonth, J. Etymological and Pronouncing Dictionary of the English Language, the Pronunciation Revised by P. H. Phelp. — Edinburgh, London : W. Blackwood and sons, 1874. — 794 p.
- Uhrin, M., Gazaryan, S., Benda, P. Does *Tadarida teniotis* really occur in Crimea? (Chiroptera: Molossidae) // Lynx, n. s. (Praha). — 2009. — Vol. 40. — P. 115–126.
- Williams, T. A Dictionary of the Roots and Combining Forms of Scientific Words. — Norfolk : Squirrox Press, 2005. — P. 144, 200.
- Wilson, D. E., Reeder, D. M. (eds). Mammal Species of the World. — Baltimore : Johns Hopkins Univ. Press, 2005. — 2142 p. — ISBN 978-0-8018-8221-0. — <http://www.bucknell.edu/msw3/>
- Wordsense: leopardus (Latin) // wordsense.eu — Dictionary. — 2015. — <http://www.wordsense.eu/leopardus/>
- Zagorodniuk, I., Savarin, A. Steppe fox, *Vulpes corsac* (Mammalia, Carnivora), in the Middle Dnipro Region: the westernmost modern record of the species // Vestnik zoologii. — 2012. — Vol. 46, No. 6. — 508 p.

Українська зооніміка та взаємний вплив наукових і вернакулярних назв ссавців. — Загороднюк, І., Харчук, С. — Проаналізовано закономірності формування української теріологічної номенклатури родового та видового рівнів. З-поміж головних напрямів розвитку цього розділу зооніміки розглядається можливість залучення латинських назв ссавців до формування українських відповідників, зокрема й тих таксонів, які мають неоднозначні (у т. ч. й асоціативні) назви, а також неназваних дотепер таксонів. Показано, що адаптовані наукові назви ефективні для української зооніміки у випадку їхньої фонетичної подібності до традицій українського називництва. Прикладами є запозичені латинські й латинізовані назви, які є іменниками чоловічого роду II відміни та іменниками жіночого роду I відміни. Також показано, що формування наукових назв шляхом адаптації вернакулярних є перспективним напрямом розвитку наукової номенклатури. Представлено анотовані добірки назв, які є: а) українською адаптацією латини; б) українськими перекладами з латини; в) назвами таксонів на основі вернакулярних назв.

Ключові слова: ономастика, українська зооніміка, народні назви, вернакулярні назви, етимологія, ссавці.

Адреса для зв'язку: І. В. Загороднюк; Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Богдана Хмельницького, 15, Київ, 01601 Україна; E-mail: igor.zagorodniuk@gmail.com